

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**İŞİTME VE GÖRME ENGELLİLERE YÖNELİK YAYGIN DİN
EĞİTİMİ VEREN DİN GÖREVLİLERİNİN MESLEKİ PROBLEMLERİ
VE BEKLENTİLERİ
(İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ ÖRNEĞİ)**

Yüksek Lisans Tezi

ELİF KAYA

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**İŞİTME VE GÖRME ENGELLİLERE YÖNELİK YAYGIN DİN
EĞİTİMİ VEREN DİN GÖREVLİLERİNİN MESLEKİ PROBLEMLERİ
VE BEKLENTİLERİ
(İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ ÖRNEĞİ)**

Yüksek Lisans Tezi

ELİF KAYA

Danışman: DOÇ. DR. BANU GÜRER

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİN EĞİTİMİ Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi ELİF KAYA'nın İŞİTME VE GÖRME ENGELLİLERE
YÖNELİK YAYGIN DİN EĞİTİMİ VEREN DİN GÖREVLİLERİNİN MESLEKİ
PROBLEMLERİ VE BEKLENTİLERİ (İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ ÖRNEĞİ) adlı tez
çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 22.08.2019 tarih ve 2019-27/11 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 28 / 11 / 2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. BANU GÜRER	
2.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi EMİNE KESKİNER	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi GÜLSÜM P. AĞIRAKÇA	

Adı Soyadı : Elif KAYA
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Din Eğitimi
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Banu GÜRER
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans- 2019
Anahtar Kelimeler : Yaygın Din Eğitimi, Engellilik, İşitme Engelli, Görme Engelli, Dini Danışmanlık ve Rehberlik, İstanbul Müftülüğü.

ÖZET

İŞİTME VE GÖRME ENGELLİLERE YÖNELİK YAYGIN DİN EĞİTİMİ VEREN DİN GÖREVLİLERİNİN MESLEKİ PROBLEMLERİ VE BEKLENTİLERİ (İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ ÖRNEĞİ)

Ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaygın din eğitimi çalışmaları son derece önem arz etmektedir. Toplumun her kesimine ulaşarak din hizmeti sunma vizyonu son yıllarda yapılan çalışmalarla hızla devam etmektedir. Bu amaçla toplum içerisindeki konum ve hakları itibarıyla çeşitli problemlerle karşılaşan dezavantajlı gruplara yönelik çalışmalar ise günümüzde daha fazla önemsenmekte ve bununla ilgili araştırmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın konusunu İstanbul Müftülüğünün işitme ve görme engellilere yönelik yaptığı çalışmalar oluşturmaktadır.

Cami içi faaliyetlerinin yanı sıra cami dışına çıkarak engellilikle alakalı din hizmetlerini toplumun her kesimindeki insanlara ulaştırma hususundaki çalışmalar incelenmiştir. Söz konusu çalışmanın içinde yer alan din görevlileriyle görüşmeler yapıp, sahadaki çalışmaların mahiyeti hakkında bilgi alınmıştır. Söz konusu alanla alakalı elde ettiğimiz bulgulardan yola çıkarak DİB'in İstanbul Müftülüğü özelinde yapmış olduğu çalışmalar analiz edilmiştir.

Name and Surname : Elif KAYA

Field : Philosophy and Religious Sciences

Programme : Religious Education

thesis advisor : Doç Dr. Banu GÜNER

Degree Awarded and Date : Master's Thesis, 2019

Keywords : Non-Formal Religious Education, Disability, Hearing impaired, Visually impaired, Religious Counseling and Guidance, Istanbul Mufti.

ABSTRACT

PROFESSIONAL PROBLEMS AND EXPECTATIONS OF RELIGIOUS OFFICERS GIVING RELIGIOUS RELIGIOUS EDUCATION FOR THE HEARING AND VISUALLY IMPAIRED (EXAMPLE OF ISTANBUL MUFTI'S OFFICE)

In our country, non-formal religious education activities of the Presidency of Religious Affairs are very important. The vision of providing religious services by reaching out to all segments of the society continues rapidly with the efforts made in recent years. For this purpose, the studies conducted for the disadvantaged groups that have lagged behind the society and have been condemned to be marginalized are becoming more important and related studies are being carried out. In this context, the subject of the research is the studies conducted by Istanbul Mufti's Office in the field of disability.

In addition to the activities inside the mosque, the studies on the transportation of religious services related to disability to people in every part of the society by going outside the mosque were examined. Interviews were held with the religious officials involved in the study and information was obtained about the nature of the studies in the field. Based on the findings we have obtained related to the subject area, the studies carried out by DİB in the context of Istanbul Mufti Office were analyzed.

ÖNSÖZ

İnsan hayatı boyunca istenmedik birtakım olaylarla karşı karşıya kalmaktadır. Hastalık ve engellilik gibi durumlar karşısında insanlar olumsuz bir şekilde etkilenmekte, söz konusu durumla başa çıkma konusunda çözümler aramaktadır. Ortaya çıkan problemler karşısında sosyal ve manevi desteğe ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda manevi deste olarak başvuru olan ilk unsur inanç olmaktadır.

Dünya ve ahiret mutluluğu vadeden İslam dini, başa çıkması zor olan hususlarda kişiye manevi bir güç olarak destek vermektedir. Yaratıcının sonsuz güç ve kudreti karşısında kendini aciz hisseden kul, karşılaştığı sıkıntılı süreçle başa çıkma hususunda dine başvuran birey, Yaratıcının yardımına ihtiyaç duymaktadır.

Engelli bireylere din eğitimi ve manevi rehberlik hizmeti ile engelli bireyleri topluma kazandırma gayretinde olan Diyanet İşleri Başkanlığı, engellilere yönelik din hizmetleri sunarak, engelli bireylerin sıkıntılı durumlarına çözüm vesilesi olarak gördüğü dini, Kur'an ve sünnet doğrultusunda, doğru yöntem ve teknikler ile engelli bireylere ulaştırmaya çalışma gayreti içerisinde.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın engelli bireylere yönelik din hizmetleri geniş bir sahada yürütülmeye çalışılmaktadır. Belediyelerin sosyal hizmet kurumlarıyla iş birliği içerisinde engelli birey ve ailelerine yönelik din eğitimi ve hizmetleri, görme, işitme engelli bireylere Kur'an ve din eğitimi hizmetleri, ortopedik ve zihinsel engelli gruplarına da ihtiyaçları doğrultusunda din eğitimi ve hizmetleri vermektedir. Ancak, biz araştırmamızda, yaygın din eğitimi bağlamında alandaki ihtiyaca cevap olabilmesi açısından sadece işitme ve görme engelli bireylere yönelik verilen din hizmetlerinde sahada aktif olarak çalışan din görevlileriyle görüşerek, alanda karşılaştıkları mesleki problem ve beklentileri konusunu ele aldık.

Araştırmamızın giriş kısmında araştırmanın, konusu, amacı, önemi, yöntemi, kapsam ve sınırlılıkları ile araştırmamızın konusu bağlamında ilgili literatür değerlendirmesi yer almaktadır.

Kavramsal çerçeve kısmında engellilik tanımı, çeşitleri ve İslam'da engellilik bakış açısı ve yaygın din eğitimi hizmetleri bağlamında dini danışma ve rehberlik konuları ele alınmıştır.

Araştırmanın bulguları kısmında ise, gerçekleştirdiğimiz mülakatlar değerlendirilmeye tabi tutulmuş, engelli bireylerin din eğitimi hizmetlerinde görev yapan din görevlilerinin sahada karşılaştığı sorunları ve beklentileri gibi konular incelenmiştir.

Sonuç kısmında ise araştırmanın genel özeti ve yapılan görüşmelere dayalı olarak konuyla ilgili önerilere yer verilmiştir.

Çalışmamızın hazırlanması sürecinde birçok kişinin yardım ve desteği olmuştur. Bu vesileyle tez çalışmam süresi boyunca hoşgörü ve sabırla bana destek olan danışmanın değerli hocam, **Doç. Dr. Banu GÜNER**' e en derin şükranlarımı sunarım. Ayrıca fakültede öğrenciliğimden bugüne kadar yanımda olan tez çalışmam süreci boyunca desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Marmara Üniversitesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi **Doç. Dr. Aynur URALER**' e şükranlarımı sunarım.

Araştırmam esnasında din görevlileri ile görüşmemi sağlayan bu konuda yardım ve desteklerini esirgemeyen İstanbul Müftülüğü Din Hizmetleri ve Eğitimi Şube Müdürü **Ahmet TURAN**' a ve Din Hizmetleri Uzmanı ve İstanbul Müftülüğü İl Engelli Koordinatörü olan **Sema ÇAKIR**' a şükranlarımı arz ederim. Ayrıca, tez çalışmam sürecinde engellilikle alakalı bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen, moral ve motivasyon desteğiyle yanımda olan Üsküdar Müftülüğü Emekli Din Hizmetleri Uzmanı **Ayşegül CORTOĞLU** hocama şükranlarımı sunarım.

Bu uzun araştırma sürecinde benden desteklerini esirgemeyen, sabır ve hoşgörü ile her zaman yanımda olan babam **Mürsel KAYA** ve annem **Aynur KAYA** ile kardeşlerime teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmam boyunca tecrübelerini ve desteğiyle yanımda olan **Esranur ERİKOĞLU**'na teşekkür ederim. Aynı zamanda beni anlayışla karşılayan, desteklerini ve sabırlarını esirgemeyen başta **Elif KAYA DENİZ** ve **Tuğba SARIGÜL** olmak üzere tüm arkadaşlarıma çok teşekkür ederim. Ayrıca teşvikleriyle beni her zaman motive eden, görev yaptığım Aksekili Mehmet Uslu Kur'an Kursu'nda çalışan başta **Gülbahar AYDIN** ve **Zinnur USTA** olmak üzere tüm hocalarıma ve çalışan görevli arkadaşlarıma minnetle teşekkürlerimi bir borç bilirim. Son olarak yoğun iş tempolarına rağmen mülakata katılarak çalışmamda destek olan din görevlisi hocalarına teşekkürü bir borç bilirim.

ELİF KAYA

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR.....	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Yöntemi	4
1.5. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları.....	5
1.6. İlgili Literatür Çalışmaları	6
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	8
2.1. Engellilik.....	8
2.1.1. Engellilik Tanımı.....	8
2.1.2. Engellilik Çeşitleri.....	10
2.1.2.1. Ortopedik Engelliler.....	10
2.1.2.2. İşitme Engelliler.....	11
2.1.2.3. Görme Engelliler.....	11
2.1.2.4. Zihinsel Engelliler.....	12
2.1.2.5. Diğer Engelliler.....	12
2.1.3. Engellilik ve Dini Başa Çıkma	12
2.1.3.1. İslam Bakış Açısıyla Engellilik.....	14
2.2. Yaygın Din Eğitimi	18
2.2.1. Yaygın Din Eğitimi Açısından Engellilik	24
2.2.2. Dini Danışmanlık ve Rehberlik.....	28
2.2.3. Engelli Yönelik Hizmetlerde Sağlıklı İletişimin Önemi	31
3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI	34
3.1. Mesleki Yeterlilik	35
3.2. Danışmanlık Hizmetinin İçeriği ve Metodlar:	38
3.3. Hizmetin Verimliliği ve Hizmete Yönelik Talepler ve Beklentiler:	44

3.4. Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Önerileri:	51
SONUÇ	55
EKLER	59
Ek 1: Mülakat Soruları	60
Ek 2: Araştırma İzin Dilekçesi	62
KAYNAKÇA	64

KISALTMALAR

<i>AÜİFD</i>	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>MÜİFD</i>	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>bkz.</i>	: Bakınız
<i>c.</i>	: Cilt
<i>DİA</i>	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	: Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>Hız.</i>	: Hazreti
<i>KHK</i>	: Kanun Hükmünde Kararname
<i>mad.</i>	: Madde
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Ts.</i>	: Tarihsiz
<i>UÜSBE</i>	: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>Nu.</i>	: Numara
<i>Vb.</i>	: Ve benzeri
<i>Vs.</i>	: Vesair

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

İnsana dünya ve ahiret mutluluğu vadeden İslam dini, tüm insanlığın iyiliğine ve faydasına olacak olan hususları bildirmekte, aynı zamanda insanı hayat boyu eğitime tabi tutmaktadır. Dini bilgilerin en doğru ve güvenilir bir şekilde topluma iletilmesi görevi ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın en temel görevleri arasındadır. Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumu sahih bilgilerle aydınlatmaya çalışmayı ve onların hayatlarına Kur'an ve Sünnet ışığında yön vermeyi en önemli hedeflerinden biri olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla, toplumda hiçbir bireyi ayırt etmeksizin din eğitimi ve din hizmeti imkânı sağlama görevi olan Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumun dezavantajlı grupları olarak nitelendirilen bireylerini de kapsayacak şekilde hizmet sunmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, toplumun bir ferdi olan engelli bireyler de DİB'in muhatap kitlesi konumundadır.

İnsan yaratıldığı ilk günden bu yana sürekli imtihan halinde olan, bazen acı-tatlı olaylarla karşılaşan, bazen sevinen bazen üzülen bir varlıktır. Nitekim Yüce Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de; *“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. Sabredenleri müjdele!”*¹ buyurarak insanın yaşadığı süreç boyunca birtakım zorluklarla karşı karşıya gelebileceğini insanlığa bildirmiştir.

Kişinin başına gelen kazalar, hastalıklar veya insanın bilinçsizce yapmış olduğu birtakım davranışlardan kaynaklanan durumlar söz konusu olduğu gibi bunların dışında doğuştan gelen kalıtsal hastalıklar ve genetik bozukluklar da bireyin hayatını olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Kaza, hastalık veya kalıtsal olarak meydana gelen engellilik her insanın başına gelebilecek bir olgudur. Dolayısıyla engellilikle karşı karşıya kalan bireyin psikolojisi bozulmakta ve bu durum onun hayatını zorlaştırmaktadır. İçinde bulunduğu durumu anlama ve anlamlandırma çabasında olan engelli birey, bu süreçte birtakım sorunlarla karşılaşmakta ve bu sorunların üstesinden gelebilmek için de çözüm yolları aramaktadır.²

Toplumunda yaşayan her birey eğitim hakkına sahiptir. İçinde bulunduğu durum ne olursa olsun, herkesin bu haktan istifade ederek eğitim görmesine olanak sağlamak gerekmektedir. Kur'an eğitimi ve dini bilgileri en doğru şekilde, toplumun her bireyine

¹ Bakara Suresi, 2/155.

² Naci Kula, **Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma**, İstanbul: DEM Yayınları, 2005, s. 94.

ulaşması amacından hareketle engelli bireylere yönelik yapılan din hizmetleri de bu kapsama dahil olmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı engelli birey ve ailelerine yönelik Kur'an ve dini bilgiler eğitimi ile manevi danışmanlık hizmeti sunarak onların din konusundaki eksikliklerini tamamlamalarına imkân sunmaktadır. Ayrıca sosyalleşmelerini sağlayarak, içinde bulundukları durumdan kaynaklanan manevi boşluğu doldurup hayatlarını düzene koymalarını ve topluma kazandırılmalarını hedeflemektedir. Bu bağlamda yapmış olduğu faaliyetler son derece önemli gelişmeler olarak görülmektedir.

Araştırmanın konusu 2018-2019 yılları arasında, *“İşitme ve Görme Engellilere Yönelik Yaygın Din Eğitimi Veren Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri ve Beklentilerini”* incelemek ve değerlendirmektir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın engellilere yönelik yürüttüğü din hizmetlerini İstanbul Müftülüğü özelinde ele alarak sahada hizmet sunan din görevlilerinin alanda karşılaştığı problemleri ve beklentileri ele alınmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, 2003 yılında hazırlanan proje doğrultusunda engellilere yönelik din eğitimi ve manevi danışmanlık hizmeti sunmaya başlayan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın son yıllarda bu çalışmasına ivme kazandırarak sahada yapmış olduğu yaygın din eğitimi ve manevi rehberlik hizmetlerinin verimliliğini ve yeterliliğini, engellilerin bireysel ve sosyal hayatına olan etkilerini, bu hizmeti sunan imam- hatip, vaiz ve Kur'an kursu öğreticisi olan hocaların yeterlilikleri ile hocaların görevleri esnasında karşılaştıkları sorunların ve beklentilerini tespit etmektir. Bunun için İstanbul Müftülüğünde engelli bireylere yönelik din eğitimi ve manevi danışmanlık hizmeti sunan din görevlileri hedef kitlesi olarak seçilmiştir. Tespit edilen din görevlilerine alanda sundukları din hizmetlerinin mahiyetini anlamaya ve karşılaştıkları problemlerin niteliğine dair durum tespiti yapmaya ve bu problemler karşısında beklentilerinin neler olduğunu tespit etmeye dair sorular yöneltilmiştir. Din görevlilerinin sahada yaşadığı problemleri ve beklentilerini tespit etmeye gayret ederken çalışmanın amacı şu sorulara cevap bulmak idi:

1. Yaygın din eğitimi kapsamında DİB tarafından engelli bireylere yönelik din eğitimi ve manevi danışmanlık hizmetlerinin kapsamı nedir?
2. Engelli bireylere yönelik yürütülen din eğitimi ve manevi danışmanlık hizmetlerini sunan din görevlileri nitelik ve nicelik bakımından yeterlilik göstermekte midir?
3. Söz konusu sahadaki din görevlilerinin hizmet esnasında karşılaştığı problemler nelerdir? Bu problemler karşısında din görevlilerinin beklentileri nelerdir?

4. Verilen din hizmetinin verimliliğini tespit etmek bağlamında, bahsi geçen din görevlileri açısından verilen hizmetler engelli kişilerin bireysel ve sosyal hayatlarına katkı sağlamakta mıdır?

1.3. Araştırmanın Önemi

İslam dini, toplumun her ferdini muhatabı olarak belirlemiş ve insanlar arasında ötekileştirici bir anlayış sergilemek yerine bütünleyici bir tavır benimsemiştir. Dinin toplumda zengin-fakir, ihtiyar-genç, kadın-erkek, sağlıklı-sağlıksız olarak ayırt etmeden her bireyin kendi içinde bulunduğu şartlar doğrultusunda dini bilgileri öğrenme ve dini yaşama hususunda teşviki önemli hususlardandır. Nitekim Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'i kendisine dini konuda bir soru sormak için gelen ve âmâ (kör) olan Abdullah İbn Mektûm'u çok meşgul olduğu için ondan yüz çevirmesi üzerine Allah Teala, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) uyarmış ve kendisine gelen kişi âmâ dahi olsa ondan yüz çevirmek yerine ona dönüp, onunla ilgilenmesi gerektiğini buyurmuştur.³ Bu bağlamda diz hizmetleri sırasında muhatap kitle kim olursa olsun herkesin anlayışına ve yapabilme becerisine uygun din eğitimi ve öğretimi sunmak gerekmektedir. Dolayısıyla engelli bireylerin toplumdan ayırt edilmeksizin dini eğitim faaliyetlerinden faydalanabilmesi için kurumlar tarafından din hizmetleri imkanlarının oluşturulması önemli ve gereklidir.

Engellilere yönelik din hizmeti ulaştırma noktasında Diyanet İşleri Başkanlığı söz konusu çalışma alanlarını genişleterek, Kur'an kursları ve camilerde engelli bireylere Kur'an eğitimi ve dini eğitim ile bazı kurumlarla imzalanan protokoller doğrultusunda engellilere ve ailelerine yönelik manevi danışmanlık hizmetinden istifade etmeleri için imkanlar sunarak pek çok engelli bireye ulaşma gayreti içerisinde. Bu durum, engelli bireylerin kendilerini anlayan, kendileriyle iletişim kurabilen ve onlara Allah'ı, peygamberi, dini anlatan hocaların var olması, kendilerinin önemsendiklerini bilmeleri neticesinde engelli bireylerin dini konularda bilgi almaları, eksik kalan yönlerini tamamlamaları ve kendilerine sunulan hizmetlerden istifade edebilmeleri açısından bir fırsat sunmuştur. Söz konusu hizmetler doğru ve etkin bir biçimde sunulduğunda hem engelli kişilere bireysel olarak hem de toplumsal olarak fayda sağlayacaktır.

Bu çalışma Diyanet İşleri Başkanlığı'nın engelli bireylere yönelik yürüttüğü din hizmetleri ve manevi danışmanlık faaliyetleri kapsamında din görevlilerinin sahada yaptığı çalışmaların verimliliğini ve görevli personelin alanda karşılaştığı problemlerin tespitini ve

³ Abese Suresi, 80/1. (Hz. Peygamber, İslâm Dini hakkında bilgi almaya gelen kibirli bazı müşrik liderleriyle görüşürken sahâbi olan gözleri görmeyen Abdullah b. Ummi Mektûm gelerek: "-Ya Resûlullah, bana öğüt ver." demişti. Hz. Peygamber çok meşgul olduğu için yüzünü ekşitip öteye dönmüş, yanındakileri dinlemeye devam etmişti. İşte bu sûre bu olay üzerine inmiştir.)

daha verimli hizmet kalitesi sunabilmek adına alana dair beklentilerini ortaya koymak açısından önemlidir.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada kullanılan bazı temel kavramlar hakkında bilgi vermek ve araştırma sonucunda elde edilen verileri değerlendirebilmek için literatür taraması yapılmıştır. Ayrıca araştırmanın dini temellerini ortaya koymak, açıklamak ve araştırmada bütünlüğün sağlanması için, Kur'an-ı Kerim'den, meal ve tefsirlerden ve hadis-i şeriflerden de istifade edilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili çeşitli kitaplardan, makalelerden ve internet sitelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca kendisi görme engelli olan Halis Kuralay ile engellilikle alakalı olarak yapılabilecek çalışmalar ve özellikle de bilişim erişebilirliği olarak neler yapılabileceği hususunda kendisiyle özel görüşmeler yapılmıştır.

Araştırma süreci boyunca, alanla ilgili daha fazla bilgi sahibi olabilmek adına DİB'nin engellilik konusu ile alakalı çeşitli sempozyum, seminer, panel ve konferanslarına katılarak istifade edilmiştir.

Araştırmanın ikinci kısmında veri kaynaklarının belirlenmesinde, veri toplama araçlarının oluşturulmasında, veri toplama ve elde edilen verilerin analiz edilmesi süreçlerinde nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Araştırmamızda nitel araştırma yöntemi olan *“mülakat (görüşme) yönteminden yapılandırılmamış görüşme türü”* kullanılmıştır.

Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır. Nitel yöntemlerde önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru cevap şeklinde gerçekleşen, karşılıklı ve etkileşimli bir süreci ifade etmektedir. Yapılandırılmamış görüşme ise, ‘keşfe yönelik’ bir görüşme sürecini ifade etmektedir. Bu türde, araştırmacı, görüştüğü kişi ile belli alanları keşfetmeye çalışır. Belli bir cevap beklentisi yoktur. Araştırmacı, görüşme neticesinde belirli sonuçlara ulaşarak elde ettiği bilgileri analiz etmektedir. Bu süreçte, görüşülen kişinin sorulan sorulara daha rahat, dürüst ve doğru bir şekilde yanıt vermesini sağlamak görüşmecinin temel görevidir. Yarı yapılandırılmış görüşme önceden belirlenmiş birtakım soru ve başlıkların uygulanması esasına dayanır. Bu sorular her görüşülen kişiye sistematik bir biçimde sırayla sorulur ancak görüşmeciye de sistemden sapma imkânı tanınır.⁴

⁴ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2005, s.187.

İstanbul Müftülüğünde işitme ve görme engelli bireylere yönelik çalışmalarda bulunan din görevlileri ile uygulama yapabilmek için gerekli kurumlardan izinler alınmıştır. Bu bağlamda araştırmanın evrenini oluşturmak için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye genelindeki engelli sahasında çalışan din görevlilerinin sorun ve beklentilerini tespit etmenin zor olmasından dolayı araştırmamız İstanbul Müftülüğü ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada İstanbul Müftülüğüne bağlı olarak sahada görev yapan din görevlileri ile görüşme yapılmıştır. Din görevlilerine bu araştırmadan kısaca bahsettikten sonra görüşmeyi kabul eden din görevlileri ile çalışılmıştır. Bu sebeple sahada çalışan 18 din görevlisi ile görüşme yapılmıştır. 18 din görevlisinden 10'u işaret dili ile işitme engellilere yönelik, 6'sı Braille alfabesi ile görme engellilere yönelik, 1'i hem işitme engellilere hem de görme engellilere, 1'i de hem işitme engelli hem de bedensel engellilere yönelik din eğitimi ve manevi danışmanlık hizmeti yapmaktadır. Din görevlilerine sahaya başlamadan önce aldıkları eğitim, sahada karşılaştıkları sorunlar ve beklentileri ile engellilere yönelik yapılan din hizmetlerinin yeterliliği ve verimliliğini tespit etmeye dair sorular sorulmuştur. Görüşmeler ortalama kırk dakika ile bir saat kadar sürmüş, önceden hazır edilmiş görüşme formundaki sorular din görevlilerine sırayla yöneltilmiş ve görüşmeler sırasında söylenenler görüşülen kişilerin izni ile ses kaydına alınmış, bazı noktalarda ise not alınmıştır.

Görüşme verilerini analiz ederken içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde birbirine benzeyen verileri ortak kavram ve temalar çerçevesinde bir araya getirerek anlamlı ve sonuçlar çıkarılabilir hale getirmek ve okuyucunun anlayabileceği şekilde yorumlayarak sunmak amaçlanır. Nitel araştırmalarda toplanan veriler nicel araştırmalarda olduğu gibi sayılara indirgenemez. Her ne kadar nitel yöntemlerde toplanan veriler üzerinde bazı sayısal analizler yapmak mümkün ise de nitel araştırmalarda temel amaç sayılar yoluyla sonuçlara ulaşmak değildir. Asıl amaç araştırılan konuyla ilgili okuyucuya betimsel ve gerçekçi bir resim sunmaktır.⁵

Bahsi geçen noktadan hareketle çalışmada din görevlilerinin verdiği cevaplar doğrultusunda başlıklar oluşturulmuştur. Din görevlilerinin konuşmalarından doğrudan alıntılar yapılarak bilgi ve görüşlerine dair tespitler yapılmıştır.

1.5. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada, işitme ve görme engellilere yönelik yaygın din eğitimi hizmeti sunan din görevlilerinin sorun ve beklentileri analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Araştırmanın konusu

⁵ Yıldırım ve Şimşek; s. 48.

işitme ve görme engellilere yönelik yapılan hizmetler açısından sadece din görevlileri ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın grubu İstanbul Müftülüğündeki 18 işitme ve görme engellilere yönelik eğitim veren din görevlisi ile sınırlıdır. Görüşme yapılan din görevlileri tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak seçilmiştir. Çalışmada araştırma etiği gereği incelenen, bilgi ve görüşlerinden yararlanılan din görevlilerinin kimlikleri gizli tutulmuştur.

1.6. İlgili Literatür Çalışmaları

Araştırmamızın birinci derecede kaynağı, yapılan görüşme (mülakat) sonuçlarıdır. Görüşme soruları hazırlanırken, konu başlıkları ile ilgili kitap, makale ve internet sitelerinden istifade edilmiştir. Engellilik ile alakalı kavramsal çerçeve oluşturulurken tek bir kaynağa bağlı kalınmayarak, konu ile alakalı farklı kitap, makale, tez, konferans ve özel görüşmelerden istifade edilmiştir:

1. Mustafa Öztürk, *Hayata Renk Katanlar*, İstanbul 2013.: Mustafa Öztürk, ele almış olduğu bu eserinde engellik kelimesinin yerine kullanılan “sakat” ve “özürlü” kelimelerini tanımlayarak engelli kavramını açıklamıştır. Kitabın ikinci bölümünde ise engelli gruplarını türüne göre ele alarak engelliliğe sebep olan durumları izah etmiştir.
2. İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadisler Işığında Engelliler*, Ankara 2004.: İsmail Karagöz, kitabında ayet ve hadisler bağlamında engellilik konusu ele almıştır. Beş bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Kur'an'ın engellilere yaklaşımını, engelliliğin tanımını, çeşitlerini, Kur'an'da engelliliğin ele alındığı bağlamlardan bahsedilmiştir. Kitabın ikinci bölümünde, insanın engelli olmasının sebepleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde, engelliler manevi kazanımları açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ise, engellilerle kurulması gereken sosyal ilişkinin mahiyetine dair bilgi aktarımında bulunulmuştur.
3. İslam Musayev, *Engelli Bireylerin Din Eğitimi*, (Doktora Tezi, Danışman, Akif Kılavuz, UÜSBE) Bursa 2013.: İslam Musayev, söz konusu çalışmasının birinci bölümünde engellilik ve çeşitlerinden, İslam'ın engellilere bakış açısından ve engelli bireylerin karşılaştığı bireysel ve toplumsal sorunlardan bahsederek çözüm önerileri sunmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde ise engellilere ve engelli ailelerine yönelik din eğitimine dair hususları ele almıştır.
4. Adem Gülmek, *Özel Destek Din Hizmetleri Projesi Kapsamında İşitme Engelliler Din Eğitimi (Buca Örneği)*, Ankara 2012.: Söz konusu makalede Gülmek, İzmir Buca Müftülüğü tarafından “Özel Destek Din Hizmetleri” adı verilen bir proje ile tüm engel

gruplarında din eğitimi ve din hizmetleri konusunda engelli bireylerin beklentilerini karşılamayı hedeflediklerini belirtmektedir.

5. Mustafa Başkonak, *Engelli Gençlerin Din Eğitiminde Camilerin, Kur'an Kurslarının ve Din Görevlilerinin Yeri ve Önemi*, Sakarya 2016.: Söz konusu araştırmada, engelli gençlere yönelik din eğitiminin niteliğinden ve öneminden bahsedilmiştir. Mustafa Başkonak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda engellilere yönelik önemli çalışmalar yapmaktadır. Dolayısıyla araştırmamızda alana dair fikir sahibi olmamız açısından Mustafa Başkonak'ın makalelerinden istifade edilmiştir.
6. Naci Kula, *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*, İstanbul 2005.: Söz konusu eserde, engelli bireyin engellilik süreci boyunca yaşadığı zorlu süreci anlamlandırma ve bu süreç ile mücadelesinde dinin moral ve motivasyon sağlama noktasındaki etkisinden bahsedilmektedir. Naci Kula'nın engellilikle alakalı farklı çalışmaları bulunmaktadır. Araştırmamızda, bu çalışmalardan da istifade edilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de toplumsal hayatın bir parçası olan engelliler ve onların sorunları en önemli gündem başlıklarından birini oluşturmaktadır. Engelli bireylerin topluma kazandırılması ve entegrasyonunun sağlanması hem toplumsal hem de evrensel bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarih boyunca özürlü kavramına değişik manalar yüklenmiş ve engellilere farklı yaklaşımlarda bulunulmuştur. Öyle ki mesela kimi zaman bazı toplumlarda sakat olarak nitelendirilen engelli kişileri öldürme veya ölüme terk etme yollarının izlendiği görülmektedir. Bu durum onlara bakmakla yükümlü olan kişilerin geçim ve güvenlik açısından endişe duymalarından kaynaklanmaktadır. Bazı toplumlar ise kendilerinin veya anne babalarının bir günahından dolayı Allah'ın ceza olması için çocuklarını engelli olarak dünyaya getirdiğini düşünmüşler, engelli yakınlardan uzak kalmayı, onları yok saymayı tercih etmişlerdir. Kimi toplumlarda engellilere ağır ve kötü işlerin verildiği, onları hor ve hakir bir şekilde kullandıkları görülmektedir. Dolayısıyla böyle toplumlarda engelliler toplumun bir bireyi olarak kabul edilmemiş, hak ve hukukları gasp edilmiştir.⁶ Ancak İslam dini, bu düşüncelerin aksine engellileri ayrı tutmayarak onların da diğer insanlardan bir farkı olmadığını, diğerleri gibi onların da yaşama hakkı olduğunu, engelli birey ile engelsiz birey arasında bir fark bulunmadığını ortaya koymuştur.

2.1. Engellilik

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de toplumsal hayatın bir parçası olan engelliler ve onların sorunları en önemli gündem başlıklarından birini oluşturmaktadır. Engelli bireylerin topluma kazandırılması ve entegrasyonunun sağlanması hem toplumsal hem de evrensel bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1. Engellilik Tanımı

Engelliliğin her zaman genel-geçer bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Zira engellilik çok boyutlu bir kavram olduğu için engelliliğin farklı tanımları yapılmıştır. Birleşmiş Milletler Sakat Hakları Bildirgesi'nde "engelli" şu şekilde tanımlanmaktadır: "*Kişisel ya da sosyal*

⁶ Emine Gül, **Kur'an'da Engelliler**, 1. Baskı, İstanbul: Akis Kitap Yayınları, 2005, s. 13-14.

yaşantısında kendi kendisine yapması gereken işleri (bedensel ya da sonradan olma) herhangi bir noksanlık sonucu yapamayan kişilerdir.” Bu tanımdan hareketle engellinin, hareket yetisi sınırlanmış kişi olduğu ifade edilmektedir. Hareket yetisini kısıtlayan durumlar ise doğuştan olabildiği gibi doğum sırasında veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu ortaya çıkan bir yeti bozukluğu da olabilmektedir.⁷

Bireyin işlevselliğini kaybetmesi, kişinin günlük yaşam fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için gerekli olan duygu, düşünce ve davranışları sergileyebilmesi, bireyin zihin ve vücut fonksiyonlarının iyi bir şekilde çalışmasına bağlı olmaktadır.⁸ Bu sebeple 2828 Sayılı Sosyal Hizmet Kanunu’nda “engelli” kavramı hareket kısıtlılığı olarak sınırlandırılmadan daha genel bir perspektiften ele alınarak şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi” olarak tanımlanmaktadır.⁹ Engelliliğin tanımını yaparken göz önünde bulundurulması gereken bazı hususlar vardır. Bunlar: “bakıma ihtiyaç duyma, çalışabilirlik durumu, sosyal hayata adaptasyon sağlama” gibi durumlardır.¹⁰

Engelliliğin tanımında da belirtildiği üzere bireyler farklı sebeplerden dolayı engelli hale gelebilirler. Doğuştan engelli olunabildiği gibi, bireyler doğumdan sonra da farklı hastalıklar veya kazalar sebebiyle engelli hale gelebilmektedir. Kalıtım, beslenme ve annenin süregelen hastalıkları da engelliliğe sebep olan diğer unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹

Farklı kaynaklarda engelliliği ifade etmek üzere “sakat”, “özürlü”, “bozukluk” gibi kavramlar da kullanılmıştır. “Özürlü” ve “sakat” kavramları genelde engellilere yüklenen olumsuz bir manayı ifade ettiğinden engelli bireyler bu kavramların kullanılmasından rahatsızlık duymaktadır. Geçmişte bu kavramlar yaygın olarak kullanılmış ise de günümüzde “engelli” kavramının kullanılması daha uygun görülmüştür. Ancak şunu belirtmek gerekir ki,

⁷ Mustafa Öztürk, **Hayata Renk Katanlar- Engelli Grupları**, 1. Baskı, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2013, s. 19.

⁸ Süleyman Turan (Ed.), **Engellilik ve Dinler Farklı Kültürler, Farklı Dinler, Farklı Yaklaşımlar**, İstanbul: Açılım Kitap, 2017, s.18.

⁹ <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/sosyal-hizmetler-kanunu-2828> (28.09.2019)

¹⁰ Öztürk, s. 19.

¹¹ Hakan Acar, Nilüfer Negiz, Elvettin Akman, **Sosyal Politika ve Kamu Yönetimi Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları**, Ankara: Maya Akademi Yayınları, 2013, s. 267.

“engellilik” kelimesi Batı’da engelli bireyin engelliliği olarak algılanmamaktadır. Engellilik Batı’da bir sosyal model örneğidir. Engellilerin sıkıntıları kendilerinden kaynaklanmamaktadır. Bu sosyal modele göre, toplum üzerine düşen görevi yerine getirmemektedir. Dolayısıyla asıl engellilik toplumun üzerine düşen görevi yerine getirmemesinden kaynaklanmış olmaktadır. Bu doğrultuda toplum üzerine düşen görevi yerine getirdiği müddetçe engellilik diye bir sorunun kalmayacağı ifade edilmektedir.¹²

2002 yılında yapılan TÜİK araştırma verilerine göre, Türkiye genelinde 12,3 oranında engelli birey bulunmaktadır. Bunlardan 11,1’ini erkek, 13,5’ini de kadın engelliler oluşturmaktadır.¹³

2.1.2. Engellilik Çeşitleri

Engellilik, fiziksel veya zihinsel bir rahatsızlık sebebiyle kişinin hareketlerinde veya duyularında meydana gelen kısıtlılık ya da işlevin yerine getirilememesi durumudur.¹⁴ Buradan hareketle engellilik çeşitlerini şu şekilde sıralanabilir:

- Ortopedik Engelliler
- İşitme Engelliler
- Görme Engelliler
- Zihinsel Engelliler
- Diğer Engel Çeşitleri

2.1.2.1. Ortopedik Engelliler

Ortopedik engellilerle ilgili ilk resmi tanıma, 1962 yılında özel eğitime muhtaç çocuklar yönetmeliğinde yer verilmiştir¹⁵ ve şu şekilde tanımlanmıştır: “Kas ve iskelet sistemindeki bozukluklardan ve çeşitli hastalıklardan dolayı eğitim ve sosyal uyum konusunda olumsuz bir şekilde etkilenecek fonksiyon kaybına uğrayan kişilerdir.” Kas güçsüzlüğü, eller, kollar, bacaklar, ayaklar, parmaklar ve omurgalarında kısalık, eksiklik veya fazlalık olması ya da bu uzuvlardan birinin yokluğu veya herhangi birinin şeklinin bozuk olması, hareketlerde kısıtlılık,

¹² Ali Kumaş, Braille ve İşaret Dili Oryantasyon Eğitimi, 08.10.2019.

¹³ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2019.

¹⁴ Öztürk, s. 28.

¹⁵ Naci Kula, Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma, s. 94.

kemik hastalığının bulunması durumları ile felçli olanlar, spastikler serebral palsi, ve spina bifida olanlar bu gruba girmektedir.¹⁶

2.1.2.2. İşitme Engelliler

Beş duyumuzdan biri olan işitme duyusu insanın çevresindekileri algılamasını sağlayan bir duyu çeşididir. İşitmenin meydana gelebilmesi için, sesin olması gerekmektedir. Bu sesin kulağa ulaşması ve insan kulağının işitebileceği frekansın içinde olması da işitmenin gerçekleşebilmesi için olması gereken bir durumdur. Kulağın frekansına dahil olan sesin kulaktaki ilgili bölümlere ulaşarak sesin işitme merkezine ulaşarak işitmenin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu işlevlerinin birinin eksikliği durumunda işitme kaybı meydana gelmektedir. Kişinin tek veya iki kulağında tam işitme kaybı veya kısmi işitme kaybı olması durumundaki kişi işitme engelli sayılmaktadır.

İşitmeyi sağlamak amacıyla takılan işitme cihazları da bu gruba dahil olmaktadır. İşitme engeli olan bireyler özel eğitime ihtiyaç duymaktadır.¹⁷

2.1.2.3. Görme Engelliler

Bireyin bir veya iki gözünde meydana gelen tam ya da kısmi görme kaybı ve bozukluğu olan kişiler görme engelli olarak tanımlanmaktadır. Renk körlüğü olan kişiler, görme kaybıyla beraber göz protezi kullananlar, halk arasında tavukkarası olarak bilinen gece körlüğü olan kişiler bu engel türüne dahil olmaktadır.¹⁸ Daha önceleri “kör” kavramı yerine “âmâ” kelimesi kullanılmıştır. Fakat âmâ kelimesi manevi bir körlük manası da taşıyıp, salt olarak fiziki bir körlük manası taşımadığı için âmâ kavramı yerine kör veya görme engelli kavramlarının kullanımı yaygınlaşmıştır.¹⁹

Eğitim açısından görme engelli bireyi tanımlayacak olursak, görme yetersizliğinden çok ağır derecede etkilenen, Braille alfabesi denilen kabartma yazıya veya seslendirilmiş kitaplara ihtiyaç duyan kişiler tamamen görme yetisini kaybetmiş kişilerdir. Az görenler ise, büyüteçler yardımıyla veya büyük puntolarla yazılmış yazıları okuyabilen kişilerdir.²⁰

¹⁶ Ahmet Koçibar, Haşım Albayrak, Nuri Güçtekin, Hasan Köse, **Engelliler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi**, İstanbul: Elyaf Matbaa, 2014, s. 6.

¹⁷ Öztürk, s. 31.

¹⁸ Turan, s. 22.

¹⁹ Gül, s. 24.

²⁰ Kula, s. 84

2.1.2.4. Zihinsel Engelliler

Doğum öncesinde, doğum esnasında veya doğum sonrasında ve gelişme sürecinde farklı nedenlerden dolayı ortaya çıkan çeşitli derecelerdeki zihinsel yetersizliğe veya geriliğe sahip olma durumu *zihinsel engellilik* olarak tanımlanmıştır. Down Sendromu olan kişiler, mental retardasyon adı verilen zekâ geriliğine sahip olan kişiler zihinsel engelli grubuna dahil olmaktadır.²¹

2.1.2.5. Diğer Engelliler

Bireyin sürekli olarak çalışmasına engel olan, fonksiyonlarını sınırlayan, hastalığın kalıcı olmasından dolayı sürekli bakıma ve tedaviye ihtiyacı olan bireylerin dahil olduğu engel gruplarıdır. Kanserler, ruhsal davranış bozuklukları, cilt ve deri hastalıkları, kan hastalıkları, kalp damar hastalıkları gibi hastalıklar diğer engel çeşitlerindendir.²²

Engel türlerinden kısaca bahsettikten sonra İslam'ın engelliliğe bakış açısına değinmek yaygın din eğitimi kapsamında engellilere yönelik çalışmalara perspektif kazandırma açısından önem arz etmektedir.

2.1.3. Engellilik ve Dini Başa Çıkma

Dini başa çıkma, kişinin stres, kaygı, buhran gibi psikolojik rahatsızlıklarını azaltmada veya tamamen ortadan kaldırmada bir çözüm eğilimi olarak dini inançlarına ve yaptığı ibadetlerine başvurması olarak tanımlanmaktadır. İnsan içinde bulunduğu karamsar duygudan çıkmak, acılarını bertaraf etmek, sahip olduğu problemlerine çözüm bulmak amacıyla dine başvurmaktadır. İçinde bulunduğu problemin mahiyetini ortaya koymaya çalışmakta ve bu problemin kendisi için tehlike olup olmadığını anlamaya çalışmakta ve söz konusu problemler ile başa çıkmada nasıl bir yol izleyeceğine karar vermektedir.²³

İnsan yaşamı boyunca çevresinde olan biteni anlayan ve anlamlandırma çabasında olan bir varlıktır. Dolayısıyla engelli bireyler de içinde bulunduğu durumu farkına varmaya çalışarak, kendince o olayı anlamlandırmaya ve çözümler üretmeye çalışmaktadır. “Niçin

²¹ Adem Gülmek, “Özel Destek Din Hizmetleri Projesi Kapsamında İşitme Engelliler Din Eğitimi (Buca Örneği)”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu-II**, Ankara: DİB Yayınları, 30 Mart- 1 Nisan 2012, s. 229; Koçibar, Albayrak, Güçtekin, Köse, s.7.

²² Acar, Negiz, Akman, s. 268; Ahmet, Koçibar, Haşim Albayrak, Nuri Güçtekin, Hasan Köse, **Engelliler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi**, İstanbul: Elyaf Matbaa, 2014, s. 7.

²³ Mustafa Koç, “Ruh Sağlığı ile Dini Başa Çıkma Metodu Olarak Dua ve İbadet Fenomeni Arasındaki İlişki Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım”, *EKEV Akademi Dergisi*, No.,24, (Yaz 2005), s. 28.

ben?”, “Allah beni cezalandırıyor mu?”, “Bu durum neden benim başıma geldi?” gibi sorulara cevap arıyorken dine baş vurma ihtiyacı hissedebilmektedir. Zira din insanlar tarafından kabullenilmesi çok zor olan acı, ıstırap veya ölüm gibi konulara değinerek, bireyin içinde bulunduğu durumun farkında olmasını amaçlamakta, bu durumu anlamlandırarak bireyin rahatlayarak huzur bulmasını sağlamaktır.²⁴ Bu bağlamda, engelli bir bireyin bu sorularına nasıl cevap bulunabileceği ve engelli bireyin bu durumunu anlamlandırmasını ve huzura kavuşmasının nasıl sağlanabileceği hususu daha da önem arz etmektedir.²⁵

Dini başa çıkma sürecinde bireyin dini inancının etkin ve verimli olması, kişinin hayatında dinin ne kadar yer aldığı hususuna bağlı olarak değişmektedir.²⁶ İnsanın iç dünyası, değerleri, inançları başa çıkma süreçlerini idare etmesine yardımcı olur. Engellilerin karşılaştıkları sorunlarla başa çıkmada Allah’ın yardımını ve desteğini talep etmek suretiyle daha fazla dini yalvarma (dua) etkinliği gerçekleştirdikleri görülmüştür. Ayrıca Allah’ı kendilerine yardım eden ve O’nun sayesinde sorunlarını aşmalarını sağlayan bir güç olarak görmelerini ihtiva eden manevi temelli etkinlik yanında aynı inancı paylaştıkları din kardeşlerinin yardım ve desteğine başvurdukları, sorunlarını aşarken en çok yararlandıkları dini başa çıkma etkinliği olduğu tespit edilmiştir. Dua etkinliği engelli bireyi, içinde bulunduğu halden şikayetçi olma, üzülmeye, karamsar olma, dertlenme gibi durumlardan çıkararak söz konusu engeliyle yaşama konusunda adaptasyon sağlamaktadır. Bu sebeple engelli bireylerin tedavileri süreçleri psikolojik ve tıbbi araçların yanı sıra manevi araçlarla da desteklenmelerini gerektirmektedir.²⁷

Engelli bireylerin sahip oldukları engel türüne ve dindarlık düzeylerine göre dini başa çıkma yöntemlerine başvurdukları yapılan araştırmalarda gözlemlenmiştir. Dini başa çıkma yöntemine başvurma oranı değişkenlere bağlı olarak anlamlı farklılıklar göstermişse de her tür şartlara ve değişkenlere bağlı olarak dini başa çıkma etkinliğinin çok fazla kullanıldığı da belirtilmektedir.²⁸

²⁴ Naci Kula, “Engelliliğin Getirdiği Sorunlarla Başa Çıkmada Dini İnançların ve Değerlerin Etkisi” Hayati, Hökelekli, (Ed.), Din, Değerler ve Sağlık içinde, (117-147), İstanbul: DEM Yayınları, 2017, s. 133.

²⁵ Kula, “Engelliliğin Getirdiği Sorunlarla Başa Çıkmada Dini İnanç ve Değerlerin Etkisi” s. 133.

²⁶ Bülent Dilmaç, Füsün Ekşi, Zeynep Şimşir, “Psikolojik Danışma Deneyimi Yaşayanların Dini Başa Çıkma, Psikolojik İyi Olma ve Affetme Düzeyleri Arasındaki Yordayıcı İlişkiler: Bir Model Önerisi”, Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz (Ed.), **Manevi Danışmanlık ve Rehberlik** içinde, C. 1, (169-186), İstanbul: DEM Yayınları, 2016, s. 173.

²⁷ İslam Musayev, “Engelli Bireylerin Din Eğitimi”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2013, s. 57.

²⁸ Kula, Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma, s. 241, 246.

Dini başa çıkmada en çok kullanılan yöntemlerden birisi duadır. Dua, kişi ile yaratıcı arasındaki diyalogu ve iletişimi ifade etmektedir.²⁹ Dini yönelimi olan bir kişi, Yaratıcı ile konuşuyormuş gibi dua edebilmektedir. Yaratıcı ile kendisi arasındaki bu ilişkiyi birey kendisi isteyerek kurmaktadır. Dua ederken birey, kendisini duyan ve söylediklerine kayıtsız kalmayacak olan bir yaratıcıya inanmakta ve kendini güvende hissetmektedir. Bu iletişim bireyi rahatlatarak, içinde bulunduğu durumu kendisi için kolaylaştırmakta ve daha büyük zararlardan kendini korumuş olmaktadır.³⁰

2.1.3.1. İslam Bakış Açısıyla Engellilik

İnsan dünyaya gelirken sağlıklı bir şekilde doğabildiği gibi bazen doğum öncesinde, doğum esnasında veya doğum sonrasında birtakım rahatsızlıklar geçirerek engelli durumunda da olabilmektedir. Kişinin kendisinde herhangi bir engel durumu olmasa dahi engelli bir yakına sahip olabilmektedir. Bu kişiler anne, baba, kardeş, çocuk, eş, arkadaş vb. olabilmektedir. Ayrıca her insanın bir engelli adayı olma ihtimali de bulunmaktadır.

İnsanın dünya ve ahiret mutluluğunu amaçlayan İslam Dini, insana ait olan her mevzuya değinmektedir. Dolayısıyla tüm insanlığa yol gösteren İslamiyet, engelli bireyleri toplumun diğer bireylerinden ayrı tutmamakta, aksine onları daha fazla önemsemektedir. Engelli bireylerin toplumun diğer fertleri ile iletişiminin nasıl sağlanması gerektiği ve onların sosyal hayata kazandırılması konusunda, manevi dünyalarına katkıda bulunmak, ibadetleri yerine getirebilmede onlara tanınan kolaylıklar gibi pek çok konu ele alınmıştır.³¹ Nitekim, Allah (c.c.) kendi katında en üstün olan kişinin takva açısından en donanımlı olanın olduğunu³² buyurmakta ve Hz. Peygamber (s.a.v.) de Allah'ın kullarının suretlerine ve sahip olduğu mala mülke değil, kalplerindeki iman ve amellerine baktığını³³ dile getirerek insanın Allah katındaki değerinin iman ve amel ile doğru orantılı olduğunu ifade etmiştir.

Bahsi geçen hususların yanında, “*Andolsun ki, sizi biraz açlık; bir de mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azalma (fakirlik) ile deneriz.*”³⁴ ayeti kerimesinde de buyrulduğu üzere, sıkıntı veya musibet olarak görünen durumlar aslında ilahi imtihanın bir parçası niteliğindedir. Engellilik durumu da insanların sabretmesi gereken bir ilahi imtihan çeşidi olmaktadır.

²⁹ Yunus Emre Temiz, “Yetişkinlerde Dini Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua”, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2014, s. 15.

³⁰ Michael Argyle, Mustafa Koç, (çvr.), İbadet ve Dua, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, No:21, (2006/2), s. 335.

³¹ Mithat Eser, **Engelli Sahabiler**, İstanbul: Nesil Yayınları, 2013, s. 15.

³² Hucurat, 49/13.

³³ Müslim, Birr, 32.

³⁴ Bakara 2/155.

İslam Dini'nde engelli bireylerin yapamayacağı işler onlara tevdi edilmemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde, onlara toplumun çeşitli alanlarında yapabilecekleri görevler verilmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber (s.a.v.) farklı sebeplerden dolayı Medine dışına çıkması gerektiği durumlarda cemaate namaz kıldırması için kendisi yerine vekil olarak görme engelli olan Abdullah b. Ümmi Mektum'u bıraktığı bilinmektedir.³⁵ Hz. Peygamber bu davranışı ile engellilerin toplumdan soyutlanmaması ve arka planda kalmamalarına işaret etmektedir. İslam Dini'nde engellilerle alakalı birtakım hükümlerin belirlenmesi Abdullah b. Ümmi Mektum ile mümkün olmuştur. Görme engellilerin vekil olarak bırakılabilecekleri, imamlık yapabilecekleri, savaşımlara katılmaları gibi konular bu vesile ile açıklık kazanmıştır.³⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.) engelli bireylere yönelik yapılacak her iyiliğin ve yardımın sadaka olacağını bildirerek, bu davranışları ibadet olarak değerlendirmiştir. Nitekim, Hz. Peygamber, *"Âmâya rehberlik etmen, sağır ve dilsiz anayacakları bir şekilde anlatman, ihtiyacı olanın ihtiyacını gidermesi için ona rehberlik etmen, derman arayan dertliye yardım için koşuşturman, koluna girip güçsüze yardım etmen, konuşmakta güçlük çekenin meramını ifade edivermen, bütün bunlar sadaka çeşitlerindendir..."*³⁷ hadis-i şerifinde bunu açıkça ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de yaratılmış mahlukların içerisinde en değerli konuma sahip olan varlığın insan olduğu bildirilmektedir. İnsanı yaratılmışların en şerefli (eşref-i mahlukat)³⁸ olarak yaratmış ve yeryüzünde halife olarak tayin etmiştir.³⁹ Allah Teala, insanı en güzel şekilde yarattığını ve rahimlerde onları dilediği gibi şekillendirdiğini bildirmiştir.⁴⁰ Ancak onlardan bir kısmını topal, bir kısmını âmâ, bir kısmını sağır, dilsiz, hasta veya sefih olarak yarattığını ifade etmektedir.⁴¹

Kur'an-ı Kerim'de işitme engelliler sağır, konuşma engelliler dilsiz, zihinsel engelliler sefih ve mecnun, görme engelliler kör, ortopedik engelliler de topal olarak tanımlanmıştır. Ancak bu kavramlar sadece gerçek manasıyla kullanılmamakta, aynı zamanda manevi anlamda da kullanılmaktadır.⁴²

³⁵ Yakup Çiçek, "İslam'ın Engellilere Bakışı" **Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi, 5-6 Nisan 2012, s. 40.

³⁶ Abdullah Aydın, "İbn Ümmü Mektum", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: 20, İstanbul: TDV yayınları, 1999, s. 434-435.

³⁷ Ahmet b. Hanbel, Müsned; V, 168-169.

³⁸ Tin Suresi, 95/4.

³⁹ İsra Suresi, 17/70.

⁴⁰ A'li İmran Suresi, 3/6.

⁴¹ Nisa Suresi, 4/5, Fetih Suresi, 48/17, Nur Suresi, 24/61.

⁴² Gül, s. 42.

Gerçek anlamda görme engellilik, gözün görme yetisini kaybetmesiyle meydana gelen durumdur. Kur'an-ı Kerim'de körlüğün gerçek manası kullanılarak farklı bağlamlarda görme engelinden bahsedilmektedir. Bu bağlamlardan biri kişinin gücünün yettiği nispetinde sorumlu olmasıdır. “*Âmâya (gözleri görmeyene) güçlük yoktur; topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur...*” ayetinde⁴³ zikredildiğine göre görme engelli ve topal olarak nitelendirilen ortopedik engellilerin savaşa katılma sorumluluklarının olmadığına işaret etmektedir.⁴⁴

Kur'an-ı Kerim'in engellilik açısından ele aldığı bir bağlam da değer vermedir. “*Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü.*”⁴⁵ ayetinde Allah nezdinde, Allah'a ve Resulüne itibar eden görme engellinin, inkârcı olan zengin ve asil kimseden daha değerli olduğu vurgulanmaktadır. Ayetin devamında, “... *sen sana Allah'a derin bir saygı ile korku içinde koşarak geleni bırakıp ondan gaflet ediyorsun; hayır böyle yapma, çünkü bu (Kur'an sureleri) bir öğüttür, dileyen ondan öğüt alır.*” diyerek Allah engeli olan ve olmayan herkesi bir tutmuş, engellinin engelinden dolayı onu dışlamamış, bütünleyici bir anlayış sergilemiştir.

Din eğitimi açısından bu ayeti ele alacak olursak, toplumun hiçbir ferdi bir diğerine üstün tutulmamalıdır. Bu ayet aynı zamanda statü farkı gözetmeksizin toplumun her kesimine din eğitimi hizmetinde bulunmanın gerekliliğini ifade etmektedir.⁴⁶ Kur'an Kurslarında ve camilerde sunulan din hizmetlerin toplumun belli bir kesimini değil, tamamını kuşatıcı nitelikte olması gerekmektedir. Engelli bireyler de bu toplumun bir parçası olduğundan dolayı yaygın din eğitimi faaliyetlerinin onlara da yönelik olması önem arz etmektedir. Nitekim ayetin devamında “...*belki arınacak olan kişi veya öğüt alacak kişi odur (âmâ olan kişi)*” diyerek eğitimde statü farkı gözetmemek gerektiğini, engelli bireylerin de diğer insanlarla aynı konumda olduklarını ve onlara sağlanan eğitim haklarının engelli bireylere de sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, din eğitimi hizmetinde bulunan din görevlilerinin de din eğitimi almak isteyen kişiler hususunda aralarında ayırım yapmadan kendilerine gelen kişi kim olursa olsun onları geri çevirmemeleri hususu da bu ayetten çıkarılabilmektedir. Bireylerin fiziksel özelliklerine göre seçim yapmak eğitim ahlakına da uygun olmamaktadır.

⁴³ Nur Suresi, 24/61; Fetih Suresi, 48/17.

⁴⁴ İsmail Karagöz, “Kur'an'ın Engellilere Bakışı”, **Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam (Sorunlar ve Çözüm Önerileri)**, Ankara: DİB Yayınları, 20-21 Aralık 2003, s. 36

⁴⁵ Abese Suresi, 80/1.

⁴⁶ Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, 2. Baskı, C. 2, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007, s. 346.

Bireyin hayatı boyunca maruz kaldığı sıkıntılarının karşılığını mükafat olarak bireye döneceğini bildiren din, bu şekilde bireyleri motive etmekte ve içinde bulundukları ıstırapları hafifletmektedir. Nitekim, dini ritüeller (ibadet ve dua), bireyin yaratıcı ile ilişkisinin farkına varmasını sağlamakta ve benlik duygusunun gelişmesine yardımcı olmaktadır. Kişinin yaşadığı kaygıyı, stresi, öfkeyi azaltarak kendisi ve toplum ile barışık bir şekilde hayatını idame etmesini sağlamaktadır. Ayrıca din, kişilere yapması ve yapmaması gereken davranışları bildirmekte onları ileride karşılaştıkları herhangi bir sıkıntıya karşı korumaktadır. Dolayısıyla inançlı bir engelli birey, yapması gerekenleri belirleyerek içinde bulunduğu duruma karşı daha sabırlı olabilmekte ve musibete karşı mükafat elde edeceği düşüncesiyle başına gelene rıza gösterebilmektedir.⁴⁷

Allah Teala, Kur'an-ı Kerim'de insanları biraz açlık ve korkuyla, biraz canlardan ve mallardan eksilterek imtihan edeceğini ve yalnızca sabredenlerin müjdeleneceğini bildirmektedir.⁴⁸ Engelli bir birey, konuşamadığında, işitemediğinde, göremediğinde, yürüyemediğinde veya zihni fonksiyonlarını yerine getiremediğinde kendi içine kapanmakta, kendini toplumdan soyutlamakta, psikolojik bunalımlara girmektedir. Burada öncelikle yapılması gereken şey, engelli bireyin içinde bulunduğu bu durumu anlamlandırmasında ona yardımcı olmaktır.

Engelli bireylerin Allah inancı sayesinde kendi engelleriyle başa çıkma ve bu süreçte uyum sağlama hususunda kendilerinde güç buldukları ve Allah'tan yardım dileyerek huzur buldukları dile getirilmiştir. Allah'ın kudret sahibi olması ve böyle kuvvet sahibi bir yaratıcının kendileriyle birlikte olduğunu düşünmeleri, engelli bireylerin daha az kaygı ve stres duymalarını sağlamakta ve içinde bulundukları süreci kendilerine kolaylaştırmaktadır. Karşılaştıkları zorluklara rağmen, engellerinin bir imtihan olduğunun farkında olmaları ve sahip oldukları inanç gereği Allah'ın sabredenlerle birlikte olduğu müjdesi⁴⁹ de engelli bireylerin moral ve motivasyon konusunda inançlarının büyük bir oranda etkin olduğunu göstermektedir.⁵⁰

⁴⁷ İlhan Topuz, "Dini Gelişim Seviyeleri ile Dini Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2003, s. 68-69.

⁴⁸ Bakara Suresi, 2/155.

⁴⁹ Bakara Suresi, 2/155.

⁵⁰ Kula, "Engelliliğin Getirdiği Sorunlarla Başa çıkmada Dini İnanç ve Değerlerin Etkisi", s. 133.

2.2. Yaygın Din Eğitimi

İnsanların birbirleriyle olan sosyal ilişkilerini düzenleyen unsurlar arasında hem dinin hem de eğitimin önemi büyüktür. Dinin, birey ve toplum hayatına anlam kazandıran, toplum halinde yaşayan bireylerin birbirlerini anlayabilmelerini kolaylaştıran ve kulun Allah'la ilişkisini düzenleyen bir araç olduğu bilinmektedir.

Eğitim de bir anlamıyla insanın doğuştan sahip olduğu yeteneklerinin geliştirilmesi ve bireylere birlikte yaşadığı toplumla uyum halinde yaşayabilme kabiliyetinin kazandırılması olduğundan, bireyin toplumla uyumunu sağlamada; barış, hoşgörü ve adaletin hüküm sürdüğü bir sosyal ortamın oluşturulmasında en önemli unsurlardan birinin de din eğitimi olduğu söylenebilir.⁵¹

Birçok din eğitimcisine göre din, insanın kutsalla ilişkisi anlamında ele alınmaktadır. Buna göre yapılan din eğitimi tanımları da insanın tanrı ile ilişkisini, tanrının insan için belirlediği kuralların öğretilmesini öncelemektedir. Dolayısıyla din eğitimi, dini dogmaların ve ritüellerin öğretimi anlamına gelir.⁵² Farklı bakış açılarıyla yapılan bu tanımları da içine alacak biçimde dinin hem yaşam tarzı hem de dogmatik yönünü bir bütün halinde ele alarak şöyle bir yaklaşımda bulunmak mümkündür: “Din eğitimi, bireyin fitratında bulunan inanma duygu ve ihtiyacı çerçevesinde din olgusunu kavramasına rehberlik etme ve kabul ettiği dinin önerdiği yaşam biçimini öğrenmesine yardımcı olma sürecidir.” Bu yaklaşıma göre din eğitiminin iki temel görevi bulunmaktadır:

- a. İnsan için fitri bir ihtiyaç olan inanma, yüce bir varlığa bağlanma gibi özelliklerinin sonucu olarak dinin bir olgu olarak kavranmasına rehberlik etmektir.
- b. Dinin ne olduğunu bilen ve bir dini kabul eden bireye öğrenmek istediği dinin nasıl bir yaşam biçimi öngördüğünü tüm yönleriyle kavrayabilmesi için yol göstermektir.⁵³

⁵¹ Hüseyin Yılmaz, “Yaygın Din Eğitimi Kurumları ve Toplumsal Bakış”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**” 5/2 (2001) s. 331.

⁵² Muhiddin Okumuşlar ve Fatih Genç, “Din Eğitiminin Bilimselleşmesi/Neliği”, Recai Doğan ve Remziye Ege (Ed.), **Din Eğitimi El Kitabı** içinde (59-85), Ankara: Grafiker Yayınları, 2013, s. 59.

⁵³ Okumuşlar ve Genç, s. 61.

Yaygın din eğitiminin tarihi başlangıcına bakacak olursak ilk olarak Hz. Peygamber’e gelen vahiy ile başladığını söyleyebiliriz. Hz. Peygamber’e vahyin ilk gelişinden itibaren yaptığı tebliğ faaliyeti de yaygın din eğitimi kapsamında değerlendirilebilir. Fakat yaygın din eğitiminin sistemleşmesi ve kurumsallaşması ise oldukça yenidir. Bu nedenle yaygın din eğitim, yetişkin din eğitimi, sürekli eğitim vb. kavramlarıyla da ifade edilmiştir. Yaygın din eğitiminin tanımı hakkında farklı açılardan ele alınan tanımlamalar yapılmıştır. Fakat, tam olarak yaygın din eğitiminin neliğini ifade etmediklerinden dolayı, bu tanımlamalar yetersiz görülmüştür.⁵⁴ Ancak tüm tanımları kapsayıcı mahiyette olan ve genel kabul gören yaygın din eğitimi tanımı şöyledir:

“Yetişkinlere ve okul dışındakilere, örgün eğitim dışında veya yanında din eğitimi ihtiyacında ve isteğinde olanlara, resmi ya da özel kurum ve kuruluşlarca, yetişkinlerin dini bilgilerini artırmak, dini anlayışlarını geliştirerek hayatın dini boyutunu yorumlamalarına yardımcı olmak amacıyla verilen planlı, amaçlı din eğitimidir.”⁵⁵

Tosun’un bu yaygın din eğitimi tanımından hareketle yaygın din eğitimi ile ilgili aşağıdakiler söylenebilir:

- Örgün eğitim sistemi dışında ya da yanında planlı, programlı ve sistemli olarak yürütülen din eğitimidir.
- Ne ayrı bir eğitim sistemi ne de tüm toplumu eğitmek için kestirme bir yoldur.
- Süreklilik arz eden faaliyetlerdir.
- Düzenlenen bütün din eğitimi faaliyetlerinde, yetişkin özelliklerinin dikkate alındığı, ilgi ve ihtiyaçlarına göre programların hazırlandığı, öğretim yöntemlerinde ve uygulamalarında esnekliklerin olduğu faaliyetlerdir.
- En genel amacı, din eğitimi ihtiyacında ve isteğinde olanları, İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları konusunda bilgilendirmek, dini anlayışlarını geliştirerek hayatın dini boyutunu yorumlarına yardımcı olmak, dini ve ahlaki konularda onlara rehberlik ve dini danışmanlık

⁵⁴ Recai Doğan, “Yaygın Din Eğitiminin Neliği”, Recai Doğan ve Remziye Ege (Ed.), **Din Eğitimi El Kitabı** içinde (287-306), Ankara: Grafiker Yayınları, 2013, s. 290.

⁵⁵ Cemal Tosun, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, 6. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012, s. 192.

yapmaktır. Yapılan faaliyetlerin işlevsel olması ve hedef kitlenin problemlerinin çözümünde yardımcı olmasının hedeflenmesi esastır.

- Örgün eğitim sisteminin boş bıraktığı alanları tamamlamakta, ancak, örgün eğitim gibi düzeylere ayrılmamakta ve birbirini izleyen hiyerarşik bir yapıya sahip bulunmamaktadır.
- Örgün eğitim gibi tamamen resmi ve kurumlaşmış da değildir.
- Daha çok yetişkinlere yönelik olmakla beraber, toplumun bütün kesimlerine isteğe bağlı olarak verilmektedir.⁵⁶

Belirtmek gerekir ki yaygın din eğitimi ile ilgili yapılan tanımların birçoğunun yetişkin din eğitimi tanımlarıyla karıştırılması söz konusudur. Halbuki ikisi arasında önemli farklar bulunmaktadır. Yaygın din eğitimi kavramı yaygın din eğitiminin bütün ne'liğini ve nasıl düzenleneceğini göstermektedir ve çocuk, genç, yetişkin, kadın erkek vb. din ve ahlakla ilgili olarak öğrenme ihtiyacında olanları kapsarken, yetişkin din eğitimi kavramı ise, kime eğitim verileceğini göstermekte ve bu hedef kitlenin de yetişkinler olduğuna işaret etmektedir.⁵⁷

Yaygın din eğitiminin amaçlarının belirlenmesinde göz önünde bulundurulması gereken bir husus vardır ki, o da yaygın din eğitiminin din eğitimi ile olan bağıdır. Bilindiği gibi yaygın din eğitiminin, bir din eğitimi faaliyeti olarak, genel din eğitimi ile yakından ilişkisi bulunmaktadır.

Yaygın din eğitiminin din eğitimi ve din eğitimi bilimi ile olan ilişkisi, teori ve uygulama düzeyindedir. Bu bağlamda din eğitimi bilimi alanında üretilen bilimsel bilgileri yaygın din eğitimi de veri olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla yaygın din eğitimi, din eğitiminden amaçlarının belirlenmesi hususunda yararlanmaktadır. Ancak yaygın din eğitiminin, din eğitimine göre daha çok uygulamaya ağırlık veriyor olması bu alanın belirgin özelliklerinde biri olmaktadır.⁵⁸

Ayrıca, yaygın din eğitiminin amaçlarını şu şekilde de sıralayabiliriz:

- İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları konusunda aydınlatmak,

⁵⁶ Doğan ve Ege (Ed.), s. 291-292.

⁵⁷ Doğan ve Ege (Ed.), s. 292.

⁵⁸ Şükrü Keyifli, **Yaygın Din Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar**, 1.Basım, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2013, s. 126-127.

- Dini bilgiler, duygular ve beceriler kazandırarak hayatın dini boyutuyla başa çıkabilmelerinde yardımcı olmak,
- Batıl inanç ve hurafelerden arındırarak onların, inanç, ibadet ve yaşantılarının sağlıklı bir şekilde yapılandırılmalarına yardımcı olmak,
- Dini ahlaki problemlerin çözümünde yardımda bulunmak, rehberlik ve dini danışmanlık yapmak ve öğrendiği değerlerden yardım alarak kendi çözümlerini üretebilmelerini sağlamak,
- İslam'ın temel kaynağı Kur'an'ı doğru ve usulüne uygun öğrenebilmelerini sağlamak,
- Kültürlerarası etkileşimin hızlandığı günümüzde, barış kültürünün geliştirilmesi ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında İslam dininin değerlerini yorumlayarak katkıda bulunabilmelerine yardımcı olmaktır.⁵⁹

Yaygın eğitimin önemli faaliyetlerinden biri olan “yaygın din eğitimi, halka dini bilgi veren, hayatı yorumlama becerisini kazandıran, dini ve milli değerleri aşıl原因an; kardeşlik, fedakârlık, hoşgörü gibi meziyetleri kazandıran, ibadetlerin usulüne uygun yerine getirilmesine yardımcı olan, ama sonuçta kişiye dini bir meslek kazandırmayan, bu alanda bir görev alabilme hakkına sahip kılmayan eğitim” olarak da tanımlanmıştır.⁶⁰

Yaygın din eğitiminin önemi, dinin, eğitimin, din eğitiminin önemini ile özdeşdir. Bu bağlamda yaygın din eğitiminin önemi şu şekilde sıralayabiliriz:

- İnsanların yaşam şeklini belirleyen, ilgi, ihtiyaç ve eğilimlerinin odak noktasını teşkil eden unsurlardan biri de dindir. İnsanın din ile ilişkileri, dini inanç, tutum ve davranışları hayat boyu devam etmektedir. Sürekli gelişen ve değişen sosyo-kültürel ve teknolojik şartlar konusunda insanın dini hayatını sürekli canlı tutabilmesi, sürekli bir eğitimi gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla, ihtiyaç duyulduğunda, istekli olanlara isteklerinin yerine getirilmesi ve karşılanması doğrultusunda yaygın din eğitiminin düzenlenmesi önem arz etmektedir.

⁵⁹ Doğan ve Ege (Ed.), s. 292-293.

⁶⁰ Fahri Kayadibi, **Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri**, 1. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000, s. 29.

- Türkiye’de halkın dini kültür düzeyi istenilen düzeyde olmaması bazı sorunların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Bundan dolayı, hedef kitlenin din ile alakalı bilgi düzeyinin yükseltilmesi hem yaşanan dinin sağlıklı olmasını hem de kişiler arası ilişkiler açısından önemlidir. Örneğin, toplumda yaygın hale gelen hurafe türü inanç ve davranışlar verilecek olan nitelikli bir yaygın din eğitimi ile azaltılabilir.
- Toplumsal bütünleşme, ahlaki gelişim, bireylerin birbirleriyle yardımlaşma ve dayanışması vb. konulara dinin önem vermesi açısından da yaygın din eğitimi önem kazanmaktadır.
- Örgün eğitimde bireyler her konuda tarafsız bir şekilde bilgi almakta ve bunları eleştirel bir bakış açısıyla sorgulamaktadırlar. Farklı inanç, farkla değer yargıları, farklı dünya görüşleri olan bireylerin ortak bir mekânda bir araya gelmesinden dolayı, burada herhangi bir dinin pratiğinin yapılması mümkün değildir. Dolayısıyla yaygın din eğitimi ile isteyenlere kendi inandıkları dinin pratiğinin öğretilmesi veya uygulanması mümkün olmaktadır ve yaygın din eğitiminin muhatap kitleye bu imkânı sağlaması da önem arz etmektedir.⁶¹

Çağımızın en önemli eğitim anlayışlarından biri olarak hayat boyu eğitim anlayışına din eğitimi açısından baktığımızda bireyin tüm gelişim dönemlerinin, din eğitimi açısından önemli olduğu söylenebilir.⁶²

Yaygın din eğitimi, her yaş ve eğitim düzeyindeki bireylere, örgün eğitimin dışında hayat boyu sunulan bir eğitimidir. Yaygın din eğitiminin hedef kitlesi, çok farklı kabiliyetlere, istidatlara, ihtiyaçlara ve farklı öğrenme yeteneklerine, farklı yaş gruplarına, farklı özgeçmişlere sahiptir. Örneğin, bir Kur’an kursu belli yaş gruplarına veya eğitim faktörleri vb. özelliklerine bakılmaksızın oluşur. Farklı yaş gruplarını – sadece yetişkin ve çocuk olarak sınıflandırılır-, farklı meslek gruplarını, farklı kültürleri, farklı kabiliyetlere sahip olanları bir arada görmek mümkündür.

⁶¹ Doğan ve Ege (Ed.), s. 294.

⁶² Şaban Karaköse (Ed.), **Etkili Din Öğretimi**, İstanbul: TİDEF Yayınları, 2010, s. 122.

Dolayısıyla, yaygın din eğitiminin hedef kitlesine baktığımızda şu şekilde sıralayabiliriz.

- Okul öncesi yaştaki çocuklar,
- Okula devam eden çocuk ve gençler,
- Okula gitmemiş veya okulu tamamlayamamış genç ve yetişkinler,
- Örgün eğitimlerini tamamlamış genç ve yetişkinlerdir.⁶³

Yaygın din eğitiminde genel olarak vaizler, müftüler, imam hatipler ve Kur'an kursu öğreticileri görev almaktadır. Topluma din hizmetleri sunan imam-hatip, Kur'an kursu öğreticileri ve müezzin gibi din görevlileri genelde belli bir camide veya Kur'an kurslarında görev yapmaktadır.⁶⁴ İslam'ın başlangıcından itibaren çeşitli işlevler ifa eden cami, tarih boyunca eğitim kurumu olma vasfını hep sürdürmüştür.⁶⁵ Camiler, uzun süre örgün eğitim yeri işlevini de üstlenmiştir. Zamanla cami, örgün eğitim ve öğretim faaliyetleri için yetersiz kalıp, bu konuda güçlükler ortaya çıkınca medreseler gibi yeni eğitim kurumlarının açılması gündeme gelmiş olmasına rağmen camiler yaygın din eğitimi işlevini günümüze kadar devam ettirmiştir.⁶⁶

Yaygın din eğitimi içerisinde hedef kitlenin isimlendirilmesinde de farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, cami ve mescitlerde yapılan yaygın din eğitimi faaliyetlerine katılanlar 'cemaat' kavramı ile isimlendirilmiştir. Kur'an kursuna gelenler de 'kursiyer' veya 'öğrenci' olarak adlandırılmışlardır.⁶⁷ Ancak, yetişkin eğitimi etkinliklerine yetişkin öğrencilerin, örgün ve yaygın eğitim kurumlarındaki yetişkin olmayan öğrencilerden farkını ortaya koymak için onlara 'öğrenci' yerine 'öğrenen' denilmesi uygun görülmüştür.⁶⁸

Ayrıca devamlı değişen ve gelişen dünyamızda yaygın din eğitimi gün geçtikçe daha fazla önem arz etmektedir. Toplum içerisinde birçok sosyal grup bulunmaktadır. Aile, cami ve mescitler, Kur'an Kursları, cezaevleri, çocuk ıslah evleri (sevgi evleri), darülacezeler, yetiştirme yurtları, hastaneler ve araştırmamızın konusunu teşkil eden engelliler yaygın din eğitiminin gerçekleştirilme alanlarından en önemli olanlardır. Bu gruplar yaygın din eğitiminin

⁶³ Doğan ve Ege (Ed.), s. 294.

⁶⁴ Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk, **Din Öğretimi**, Ankara: Akid Yayıncılık, 1991, s. 175.

⁶⁵ Muhammet Şevki Aydın, **Din Eğitimi Bilimi**, 1. Baskı, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017, s. 213.

⁶⁶ M. Faruk Bayraktar, "Yaygın Eğitimde Din Öğretimi", **Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmî Toplantısı**, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 4-6 Aralık 1998, s: 350.

⁶⁷ Doğan ve Ege (Ed.), s. 294.

⁶⁸ Hasan Dam, "Yetişkinlerin Din Eğitimi" (**Doktora Tezi**) Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, 2002, s. 12.

gerçekleştirme alanlarını oluşturmakta ve özel ilişki içerisinde bulunması gereken ve özel hizmetlerin sağlanması gereken gruplardır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın; öğrenci yurtları, eğitim kurumları, gençlik merkezleri ve kampları, ceza infaz kurumları, sağlık kuruluşları, sosyal hizmet kurumları ve benzeri yerlerde işbirliği esasına göre manevi danışmanlık ve din hizmeti sunmak, yazılı, görsel, işitsel ve dijital medya vasıtasıyla toplumu din konusunda aydınlatmak, göçmen, engelli, bağımlı gibi desteğe muhtaç kesimlere yönelik manevi danışmanlık hizmetleri yürütmek⁶⁹ gibi görevleri bağlamında toplumun dışında kalmaya mahkum olmuş insanların tekrar topluma kazandırılması yönünde çalışmalar başlatmıştır. Fakat burada sadece yaygın eğitim yoluyla yapılan din eğitimi faaliyetleri işitme engelli ve görme engelli bireylere yönelik yapılan katkıları açısından değerlendirilecektir.

2.2.1. Yaygın Din Eğitimi Açısından Engellilik

Toplumda yaşayan her birey bir beklenti içerisinde. Bu beklentilerin en başında ise sevgi ve anlayış gelmektedir.⁷⁰ Her birey, toplumda yaşayan diğer insanların kendisinin varlığını kabul etmelerini, içinde bulunduğu duruma ve düşüncelerine saygı gösterilmesini istemektedir. Bu ise insan tabiatındaki en doğal duygudur. Dolayısıyla engelli bireyler de toplumun diğer bireyleri gibi aynı duygu ve düşüncelere sahip olmaktadır. Nitekim bir engelle sahip olmak o kişinin insan olduğu vasfından soyutlanması demek değildir. Unutulmamalıdır ki, her insan bir engelli adaydır.

İçinde bulunduğu durumu kabullenmeye çalışan engelli bireyin, durumlarını kabullenmekte ve anlamlandırmada dini inancın, din eğitiminin ve dini değerlerin önemi kaçınılmazdır. İslam dini, insanların birbirlerine karşı nasıl davranması gerektiğini, birbirlerinin haklarına saygılı olmanın önemini ve gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla genç-yaşlı, kadın-erkek, engelli, hasta- sağlıklı ayrımı yapmadan herkese sorumluluklar yüklemiş ve bu sorumluluklarına uygun bir hayat sürmelerini emretmiştir. Engelliler, hastalar, yaşlılar, bakıma muhtaç olan insanlara yardımda bulunmayı öncelemiş ve bu kimselerin toplumda gözetilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu sebeple, bu bireylerin sorunlarıyla yakinen ilgilenilmesi ve onların topluma kazandırılması hususu önem arz etmektedir.⁷¹ Din eğitimi ise bizzat dinin

⁶⁹ 703 sayılı KHK'nın 141. Maddesi.

⁷⁰ Gülmek, s. 235.

⁷¹ Musayev, s. 35.

kendisinden beslenerek, engelli bireylerin sorunlarını anlamlandırmada ve olayların çözümünde nasıl bir yol izleyebileceğini göstererek tavsiyeler sunmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluşundan bu yana yapmış olduğu hizmetlerle doğru bilgiyi Kur'an ve sünnet doğrultusunda aktarmaya çalışmaktadır. Bununla beraber, asırlık tecrübesi ve köklü geleneği de göz önünde bulundurarak gelişen ve değişen çağa göre toplumun ihtiyaç ve beklentilerini karşılamaya çalışmaktadır. Her bir ferdin bireysel farklılıklarını dikkate alarak dinin doğru bilgisiyle tüm insanları İslam'ın ortak paydasında buluşturmayı amaçlamaktadır.

Eğitim, toplumun her kesimi için son derece gereklilik ifade eden bir değerdir. İnsanın yaratılışından bu yana kadar eğitim her zaman yaşamımızın bir parçası olmaktadır. Eğitime duyulan ihtiyaç hiçbir zaman kaybolmamıştır. Hangi dönemde olursa olsun değişmeyen tek şey, eğitim olgusu olmaktadır. Bu yönüyle eğitim hem gerekli hem de vazgeçilmez bir olgu olarak insan hayatının her aşamasında varlığını sürdürmektedir.⁷²

Eğitimin yanı sıra din eğitimi ihtiyacı da gereklilik ifade eden bir diğer unsurdur. Toplumu din hususunda aydınlatmak şüphesiz ki Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevidir. Başkanlık bu hizmeti, toplumun hiçbir kesimini ayırt etmeden yürütmelidir.⁷³ Şüphesiz ki, engelli bireylerin din eğitimine olan ihtiyacı yadsınamaz bir gerçektir.

Toplumun her bireyi gibi engelli bireyler de eğitim hakkına sahiptirler. Başkalarıyla iletişim kurmaları, sosyalleşmeleri, günlük yaşam ihtiyaçlarını karşılamaları, boş zamanlarını verimli bir şekilde değerlendirmeleri, yeni yaşam becerileri kazanmaları için eğitim elzem bir ihtiyaçtır. Eğitim sürecinden geçen engelli bir birey kendine özgüven duymakta ve sosyal hayata katılarak sahip olduğu engelini engel olarak görmemektedir.⁷⁴

Yaygın din eğitiminin verilmesi hususunda camiler ve Kur'an Kursları eğitiminin temel konuları olan; iman, ibadet ve ahlak açısından insanın ruhen ve bedenen işlendiği mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Cami ve mescitler, bugün de yüzlerce, binlerce üyesi olan bir halk eğitim kurumu ve merkezidir.

Kur'an Kursları, Kur'an-ı Kerim'in ve ilmi hal düzeyinde dini bilgilerin öğretildiği yaygın eğitim kurumlarıdır. Engellilere yönelik yapılan din eğitimi ve manevi danışmanlık için de camiler ve Kur'an Kursları önemli alanları oluşturmaktadır.

⁷² M. Şevki Aydın, **Eğitim Ahlakı**, Ankara: DİB Yayınları, 1. Baskı, 2018, s. 19.

⁷³ Karagöz, "Ülkemizde Engelli Gerçeği ve İslam", s. 5.

⁷⁴ Musayev, s. 44.

Günümüzde din hizmetleri ve toplumu bilgilendirme görevi artık sadece camilerle sınırlı olmadığı bilinmektedir. Çünkü camilere gelen vatandaşlarımız olduğu kadar herhangi bir sebepten dolayı camiye ulaşamayan, cami hizmetlerinden yararlanamayan vatandaşlarımız bulunmaktadır. Dolayısıyla camiye ulaşamayan vatandaşlarımızın din ile alakalı sorularına cevap verebilmek, dini ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve sorunları ile ilgilenebilmek önemli bir hizmet alanıdır. Bu sebeple cami dışındaki din hizmeti alanlarından biri olan dini danışmanlık ve rehberlik hizmeti ön plana çıkmaktadır.⁷⁵

Diyanet İşleri Başkanlığı, son yıllarda cami dışı din hizmetleri konusundaki değişim ihtiyacını fark etmiş ve bireylerin dinle alakalı problemleriyle birebir ilgilenme ve çözüm yolları arama ihtiyacı içerisine girmiştir.⁷⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cami görevinin yanı sıra kurum bakımı altında olan çocuk, engelli, tutuklu, yaşlı gibi dezavantajlı grup olarak nitelendirilen toplumun bu kesimine din hizmeti götürmek ve onlara manevi yardım, moral motivasyon sağlamak gibi görevleri bulunmaktadır. İl Müftüleri Sonuç Bildirgesi'nin 4. Maddesinde; "Teşkilatımız toplumun himayeye muhtaç kesimleri, sokakta yaşayan çocuklar, çocuk işçiler, öksüzler, yetimler, yaşlılar, engelliler ve engelli aileleri gibi çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya olan kesimlerin manevi sorunlarının çözülmesi konusunda da gerekli desteği verme gayreti içerisinde olacaktır." ifadesi yer almaktadır.⁷⁷

Engelli bireylere yönelik din eğitim hizmetleri sunmak amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2003 yılında hazırlanan bir proje ile "Engellilere Yönelik Din Hizmetleri Komisyonu kurulmuştur. Bu projede;

- Görme engelli bireylere yönelik dini bilgilerin içerisinde yer aldığı kaset, CD, VCD ve "Braille Kur'an Elifbası'nın hazırlanması,
- İşitme engellilere yönelik programların yapılması ve bu programlarda ayet ve hadislerin mealleri yanı sıra, temel dini bilgilere dair bazı bilgilerin alt yazı şeklinde geçmesi,
- Tüm engel gruplarına yönelik olarak İslam'ın engellilere tanıdığı ruhsatlar ve kolaylıkları ele alan bir Temel Dini Bilgiler kitabının hazırlanması,
- Dünya Engelliler Günü ve Haftalarını takiben programlar yapılması,

⁷⁵ Nevzat Y., Aşıkoğlu, "Aile İrşad Büroları ve Sosyal Kurumlarda Dini Rehberlik", **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, Ankara: DİB Yayınları, 17-18 Aralık 2011, C. 1, s. 212.

⁷⁶ Nevzat Y. Aşıkoğlu, "Din Hizmetlerinin Sunumunda Alternatif Yöntem: Dini Danışmanlık", **I. Din Hizmetleri Sempozyumu**, Ankara: DİB Yayınları, 3-4 Kasım 2007, C. 2, s. 544.

⁷⁷ **Sosyal Hizmet Kurumlarında Din Hizmetleri Rehberi**, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Sosyal Hizmet Kurumlarında Sunduğu Din Hizmetleri, 2. Baskı, 2015, s. 11.

- Bazı camilerde Cuma hutbelerinin işitme engelliler için işaret diline çevrilmesi,
- Bedensel ve ortopedik engele sahip olan bireylerin camilere rahatça girebilmeleri için gerekli ortamın hazırlanması,
- Cuma ve Bayram namazlarında ortopedik engelliler için özel yerlerin ayrılması,
- Camiye gelen işitme engelli bireyler için cami girişlerine namaz vakitlerini gösteren levhaların konulması,
- Hutbe ve vaazlarda İslam'ın engelli bireylere tanıdığı kolaylıklardan bahsedilmesi,
- Kur'an eğitimi almak isteyen görme engelliler için Kur'an kurslarında imkanlar hazırlanması,
- Cami görevlileri ve Kur'an kursu öğreticilerine yönelik engellilik ile alakalı hizmet içi eğitim verilmesi,
- Umreye ve hacca gitmek isteyen engelli bireyler için özel kabileler oluşturulması ile Mekke ve Medine'de engelliler için Harem'e yakın yerler kiralanması,
- Diyanet Web Sitesinde engelli bireyler için köşelerin açılması ve dini ahlaki bilgi paylaşımlarının yapılması gibi hususlar yer almıştır.⁷⁸

Bu proje üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı çalışmalarına ivme kazandırarak engelli bireylere yönelik hizmet alanını genişletmiştir. Toplumun her kesimine din eğitimi hizmeti sunmayı amaçlayan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından engelli bireylerin yaş, cinsiyet vb. hususları dikkate alınarak gerekli gruplandırmalar ve düzenlemeler yapılmaktadır. İşitme ve görme engelliler için Kur'an kurslarında Kur'an ve din eğitimi hizmetlerini başlatılmıştır. İşitme engellilere yönelik İşaret dili ile Kur'an ve din eğitimi; görme engellilere yönelik ise Braille Alfabesi ile Kur'an ve din eğitimi kursları açılmaktadır. Ortopedik engelli bireylerin camilere ve Kur'an kurslarına erişimini kolaylaştırmak için camilerde yeni düzenlemeler yapılmaktadır.

Kur'an Kursu ve camilerde engelli bireylere yönelik yapılan din eğitim ve öğretimi hizmetlerinde din görevlileri tarafından yapılması gereken ilk görev, toplumun engellilere karşı bakış açısını değiştirmeye çalışmak olmalıdır. Nitekim, toplumun içerisinde bir birey olarak yaşamını sürdürmeye çalışan engelli bireylerin çevresindeki insanlarla kaynaşmasının engelli bireylerin din eğitim ve öğretimine karşı kendilerini hazır hissetmeleri konusunda onları olumlu yönde etkileyen bir durumdur. Dolayısıyla engelliliğin farkına varamamış bir toplumda, bir

⁷⁸ Karagöz, "Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam", s. 5-6.

camii cemaatinde veya Kur'an Kursunda engelli bireylerin motivasyonları olumsuz yönde etkilenmektedir.⁷⁹

2.2.2. Dini Danışmanlık ve Rehberlik

Dinin manevi/ ruhi sağlığa en önemli katkısı, ortaya koyduğu değerler ve dünya hayatına dair sunmuş olduğu açıklamalar aracılığıyla insan yaşamına kattığı anlamdır. Aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkileri sağlıklı bir biçimde düzenlemeye, tarihe ve diğer insanlara olan bağı aydınlatmaya yardımcı olan din, insanoğlunun gerçek kimliğini yeniden kazanmasına olanak sağlamaktadır.⁸⁰ Bu bağlamda, dinin manevi manada insanların yaşamlarına katkı sağladığı göz önünde bulundurulduğunda dini danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin gerekliliği ön plana çıkmaktadır.

Dini rehberlik veya dini danışmanlık, dini yaşantılardaki süreçlerin (dinde neyin, nasıl yapıldığının) modern psikolojik perspektiften değerlendirilmesiyle ilgili bir kavram olarak tanımlanmıştır.⁸¹ Dini danışmanlık, psikolojik danışma yöntem ve tekniklerinin din alanında uygulanması olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda dini danışmanlık, "Kişinin kendini tanıması, çevresine uyum sağlaması ve dinle ilgili problemlerini fark ederek çözmesi için çeşitli teknikler kullanarak profesyonelce yapılan psikolojik yardımdır." şeklinde açıklanabilir.⁸² Bir başka kaynakta ise dini danışmanlığın tanımı, "Davranış uyumunu ve davranış değişikliğini kolaylaştırmak amacıyla, dini kaynakları ve danışma tekniğini kullanarak kişinin kendisiyle ve kişiler arası olan ilişkilerinde işlev bozukluğuna yol açan duygusal rahatsızlıkların teşhis ve tedavisidir." şeklinde yapılmıştır.⁸³

Dini danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine ihtiyaç duyulma sebepleri kısaca şu şekilde sıralanabilir:

- Toplumsal yapıda meydana gelen değişimler
- Din anlayışında meydana gelen değişimler
- Kurumların dini danışmanlık ve rehberlik ihtiyacı
- Dini bilgilerin yetersiz olması

⁷⁹ Mustafa Başkonak, **Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri Sempozyumu**, Abdullah İnce (edt.), İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2016, 1. Basım, s. 184-185.

⁸⁰ Yener Özen, "Tanrı-Sen ve Ben Üçümüzün Yolu- Pastoral Psikoloji ve Danışmanlığın Gerekliliği Üzerine", [Electronic Version], (17.08.2019), s. 54.

⁸¹ Türk, s. 204.

⁸² Aşkoğlu, "Din Hizmetlerinin Sunumunda Alternatif Yöntem: Dini Danışmanlık", s. 546.

⁸³ Nurullah Altaş, Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri, *AÜİFD*, 2000, C. XLI, [Electronic Version], (17.08.2019), s. 339.

- İnanç ve ahlaki konularda yetersizlik
- Hurafe ve batıl inançlar
- Hastalık ve tutukluluk vb. durumundaki haller
- Kaza, bela ve musibetler
- Kötü alışkanlıklar (alkol, kumar, madde bağımlılığı vb.)
- Manevi olarak sıkıntıda olma (karamsarlık, ümitsizlik, endişe hali vb.)
- Yaşlılık ve çaresizlik halleri
- Duygusal açıdan çöküntüde olma (depresyon vb.).⁸⁴

Dini danışmanlar kendi bulundukları yerlerde pek çok problemle ilgilendikleri gibi, ahlaki konularda, değerler ve dünya görüşlerine dair dini veya manevi konularla da ilgilenmektedirler. Ayrıca dönüşen ve değişen dünya beklentileri ile manevi ve dini gereklilikler arasında kalan bireylere, çelişki yaşayan din mensuplarına da yardım etmektedirler.⁸⁵ Aile içindeki problemler, hastalıklar, bağımlılıkla ilgili mücadele, yaşlılık psikolojisi, cezaevleri, hastanelerde dini danışmanlık hizmetlerinin olması, dini danışmanlık ve rehberliğin kapsamının sadece din alanıyla sınırlı kalmayıp geniş bir perspektife dayalı olduğunu göstermektedir.

Dini rehberlik ve danışma hem psikolojik hem de zihinsel tedavi için psikoloji ve teoloji bilimlerinde kullanılan disiplinler arası bir alandır.⁸⁶ Dini danışma ve rehberlik eski tutum, inanç ve davranışların yerine daha verimli, danışanın isteklerine uygun ve uyumlu yeni davranışların, duygu ve düşüncelerin yer almasına olanak sağlamayı hedeflemektedir.⁸⁷ Dini rehberlik, dini danışma, manevi danışma, manevi rehberlik, pastoral danışma, manevi hizmetler, dini psikoterapi, gibi pek çok isim almaktadır. Dini Danışmanlık ve Rehberlik' in amaçlarını kısaca şöyledir:

- Kişilere manevi alanda rehberlik etmek,
- Onlara kendilerini tanıma ve geliştirme imkânı sunmak,
- Dini konularda yaşadıkları sorunlara çözüm sunmak,
- Din dışı konularda da onlara yol göstermek,

⁸⁴ Suat Cebeci, **Dini Danışma ve Rehberlik**, İstanbul: DİB Yayınları, 2016, s. 85.

⁸⁵ Turgay Şirin, **Dini Danışma ve Rehberlik İhsan Modeli Manevi Danışmanlık**, İstanbul: Mim Akademi Yayınları, 2014, s. 44.

⁸⁶ Özen, “Tanrı-Sen ve Ben Üçümüzün Yolu- Pastoral Psikoloji ve Danışmanlığın Gerekliliği Üzerine”, s. 53.

⁸⁷ Şirin, s. 62.

- Kişileri ruhsal açıdan olumsuz etkileyecek olan durumları ortadan kaldırmak,
- Sahip oldukları endişe, kaygı, korku gibi duygularını kontrol edebilmeyi sağlama,
- Ahlaki değerlere uygun çözüm önerileri sunma,
- Manevi risklere karşı kişiye bilinç ve direnç kazandırma,
- Karakter ve kişilikleri ile inandıkları değerlerin çatışmasını ortadan kaldırmak,⁸⁸
- Bireylerde iç huzuru sağlamak olarak sıralanmaktadır.

Kısaca özetleyecek olursak, dini danışmanlık ve rehberlik hem psikoloji hem de teoloji alan bilgisine ve donanımına sahip olan bir uzman tarafından verilen, sadece zihinsel ve bedensel olmamakla birlikte, ruhun da ihtiyacını karşılamaya çalışan, bireylerin manevi bağımlılıklarına ve dini değerlerine saygı göstererek, onların soru ve problemleri karşısında danışmanlık ve rehberlik sunan insan odaklı bir hizmettir.⁸⁹

Dini danışma ve rehberlik, hemen olup biten bir durum olmayıp, zaman gerektiren bir süreçtir. Nitekim, kişilerin problemlerinin oluşması belli bir zaman içinde olduğundan dolayı, problemlerin giderilmesi de zaman ve emek gerektirmektedir.⁹⁰ Danışma iki taraflı olan bir olaydır ve başarıya ulaşmak için her iki tarafın da istekli ve gönüllü olması gerekmektedir. Burada kişiye acımak, kişiyi kınamak veya yargılamak gibi durumlar söz konusu değildir. Ayrıca bu yöntemin her problemi çözecek olağanüstü özelliklerinin olmadığını da bilmek gerekmektedir.⁹¹ Dini danışmanlık ve rehberlik din, psikoloji ve eğitim verilerinin birlikte kullanıldığı disiplinler arası bir sahadır.⁹² Dolayısıyla dini danışmanlık, psikolojinin alanı olduğu kadar teolojinin de alanına dahil olmaktadır.

İnsan, kendini gerçekleştirme, var oluşunu devam ettirme ve geliştirme yolunda maneviyatı bir enerji kaynağı olarak görmektedir. Fakat bu tek başına kişilerin gerçekleştirebileceği bir durum değildir. Bundan dolayı insanlar yüzyıllarca gerek manevi sıkıntılardan kurtulmak gerekse mükemmele doğru yaptıkları yolculukta manevi bir enerji sağlamak amacıyla hep bir desteğe ve yardıma ihtiyaç duymuşlardır.⁹³ Bu bağlamda Diyanet

⁸⁸ Türk, s. 206.

⁸⁹ Ali Ayten (Ed.), **Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları**, İstanbul: DEM Yayınları, 2017, s. 61.

⁹⁰ Şirin, s. 62.

⁹¹ Aşıkoğlu, “Din Hizmetlerinin Sunumunda Alternatif Yöntem: Dini Danışmanlık”, s. 546.

⁹² Şirin, s. 63.

⁹³ Cebeci, s. 60-61.

İşleri Başkanlığı bu ihtiyaçlar doğrultusunda harekete geçerek dezavantajlı gruplara yönelik dini/manevi danışmanlık ve rehberlik birimini oluşturmuştur.

DİB' in engelli bireylere yönelik yaptığı dini danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerinin başında engelli bireylere moral ve motivasyon sağlamak, inanç ve ibadet şuuru geliştirmeye çalışmaktadır.

Aile toplumun en küçük yapı taşıdır. Ailede engelli bir bireyin varlığı tüm aile fertlerinin hayatlarını, duygu ve düşüncelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Aile içinde bulunduğu bu durum karşısında ne yapacağını bilememekte, onu anlayacak kimselerin olmadığını düşünerek derdini paylaşamamakta, kendini toplumdan ve sosyal ilişkilerinden soyutlamaktadır. Böyle bir durumda aile durumu kanıksamakta zorlanmakta, sınırlar yıpranmakta ve aile fertlerinin birbirine karşı tahammül sınırları zorlanmaktadır.⁹⁴ Ailede bulunan engel sahibi birey, aile fertleri tarafından bazen bir ceza, yapılan bir suçun ve günahın bedeli olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu süreç zorlu deneyimlerin yaşandığı bir süreç olabilmektedir.⁹⁵ Bu nedenle engelli bireyler olduğu kadar engellilerin yakınları da muhatap kitleyi oluşturmaktadır. Engelliler için yapılan din eğitimi hizmeti kadar engelli yakınlarına yapılacak dini-manevi rehberlik ve din eğitimi de son derece önem arz etmektedir.

2.2.3. Engelli Yönelik Hizmetlerde Sağlıklı İletişimin Önemi

İnsanlarla doğru bir şekilde anlaşmanın en önemli unsuru sağlıklı iletişim becerilerine sahip olmaktır. Engelli bireylerle olan iletişimde ve dini bilgilerin aktarımında dilin doğru kullanılması önem arz etmektedir. Engelli bireyin kendini ifade edebilmesi açısından da sağlıklı iletişim kurmanın yollarını bilmek gerekmektedir. Nitekim sağlıklı iletişim hem muhatap olunan kişinin doğru anlaşılmasını hem de muhatabın bizi doğru anlayabilmesi için gereken önemli bir etkidir.⁹⁶

Sağlıklı bir iletişimde ilk unsur, alanında yetkili ve donanımlı olmaktır. Bu bağlamda konumuz açısından bir din görevlisinin muhatabı kim olursa olsun, İslam'ın emir ve yasaklarını, kısaca Kur'an ve sünneti iyi bilmelidir.⁹⁷

⁹⁴ İslam Musayev, **Engelli Bireylerin Din ve Değerler Eğitimi**, İstanbul: C Planı Yayınları, 2016, s. 143-144.

⁹⁵ Kula, "Engelliliğin Getirdiği Sorunlarla Başa çıkmada Dini İnanç ve Değerlerin Etkisi", s. 123-124.

⁹⁶ Kula, "Manevi Sosyal Hizmetler (içinde)", s. 306.

⁹⁷ Halil Taşpınar, "Din Görevlilerinin İşlevsel Açından İletişim Metotları", *Diyanet İlmî Dergisi*, (Ocak- Şubat- Mart 2008), C.44, s. 52.

Engellilere sunulan din eğitimi hizmetlerinde şu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir:

- Engelli bireylerle sağlıklı iletişime geçmenin en önemli unsuru güven duygusunun sağlanmasıdır. Engelli birey eğitimiye güven duyarsa onunla iletişime geçmeyi kabul eder. Güven ve samimiyetin olmadığı ortamlarda bulunmaktan kaçınılmaktadırlar.
- Bir diğer önemli husus ise, engellinin psikolojisinden anlamaktır. Engelli bireyler en çok da kendilerini anladığını düşündükleri insanlarla iletişime geçmektedir.
- Engellilere sunulan eğitim, engellilerin ihtiyacı doğrultusunda verilmelidir.
- Yapılan eğitimlerde moral ve motivasyonun artırılması engelli bireylerin hazırbulunuşluk seviyesini artırmaktadır. Engelli bireylerin dikkati hızlı bir şekilde dağılabilmektedir. Mesela, işitme engelliler etrafta çok fazla uyarıcı olduğu zaman derslere odaklanmakta sıkıntı yaşayabilmektedir. Dolayısıyla ders esnasında din görevlisi onların uyanık ve dikkatli kalmalarını sağlamak durumundadır.
- Engelli bireylerle iletişimde engellinin anlayacağı düzeyde ve yöntemde eğitimler yapılmalıdır.
- İşitme ve görme engelli bireylerin ibadet eğitiminin uygulamalı bir şekilde yapılması gerekmektedir.
- İşitme ve görme engellilerle sağlıklı iletişim kurabilmenin unsurlarından biri de eğitim yapılan fiziki çevrenin engellinin ihtiyacına uygun olmasıdır. Mesela, görme engelli birey duyularını işitme üzerine yoğunlaştırdığı için çok fazla gürültülü ortamlarda ders yapmak onların dikkatini dağıtabilmektedir.

Din görevlisinin amacına ulaşabilmek için her şeyden evvel tebliğ edeceği esasları, İslam'ın emir ve prensiplerini, Kur'an ve Sünneti çok iyi bilmelidir. Çünkü bilgi sahibi olunmayan konularda insanların aydınlanması mümkün değildir. Ayrıca işitme engellilere din hizmeti veren din görevlilerinin işitme engelli bireylerle iletişim kurabilmesi için işaret dili eğitimini iyi bir şekilde bilmesi gerekmektedir. Görme engelli bireylere yönelik din hizmeti veren din görevlilerinin, görme engelli bireyler için hazırlanmış olan Braille alfabesini okumayı iyi bilmek durumundadır.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmamızın kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yürüttüğü işitme ve engelli bireylere yönelik din eğitimi hizmetlerini İstanbul Müftülüğü özelinde incelemeyi hedefledik. İşitme ve görme engelli bireylere ders veren bazı din görevlileri aynı zamanda diğer engel gruplarıyla da ilgilenmektedir. Ancak sahada işitme ve görme engelli bireylere yönelik eğitimin yaygın olmasından dolayı çalışmamız işitme ve görme engellilere yönelik eğitim veren din görevlileriyle sınırlandırılmıştır. Araştırmamızda işitme ve görme engelli bireylere yönelik din hizmeti veren din görevlilerinin mesleki problemlerini ve beklentilerini tespit etmeye çalıştık. Bu nedenle İstanbul Müftülüğünde işitme ve görme engelliler sahasında görev yapan Kur'an Kursu Öğreticileri, İmam- Hatipler, Müezzinler ve Vaizler olmak üzere 18 din görevlisine, işitme ve görme engellilere yapılan din hizmetlerinin yeterliliği hususunda, alanda görev yapan din görevlilerinin yeterli donanıma sahip olup olmamalarına yönelik kanaatlerini öğrenmek ve uygulamaya dair görüşlerini almak üzere sorduğumuz sorulara verilen cevapları inceledik.

Görüşmeye katılan din görevlilerini "Din Görevlisi" ni ifade etmesi açısından D1, D2, D3, ... şeklinde kodladık. Nitelikli veriler ortaya çıkarmak için görüşmede engellilere yönelik din hizmeti sahasında tecrübesi olan din görevlileri tercih edildi. Araştırmaya katılan din görevlileri meslekte uzun yıllar çalışmakta ise de engellilik sahasında en tecrübeli din görevlisi beş yıldır görev yapmaktadır. Katılımcılar içinde engellilik sahasında en az görev süresi olan ise bir yıldır çalışmaktadır.

İşitme ve görme engelli bireylere yönelik yaygın din eğitimi hizmeti veren din görevlilerinin mesleki problemlerini ve beklentilerini tespit etmek için sorularımızı üç kategoride ele aldık:

- *Mesleki Yeterlilikleri:*

Bu kısımda işitme ve görme engelli bireylere yönelik din hizmeti veren din görevlilerinin alan bilgisi ve engelli psikolojisine gibi konulara dair eğitim yeterliliklerini tespit edilmesidir.

- *Danışmanlık Hizmetinin İçeriği ve Metodlar:*

Bu kategoride din görevlilerinin işitme ve görme engellilere yönelik manevi danışmanlık alanında yaptıkları hizmetlerin tespiti, yeterliliği ve uygulanan metodların tespit edilmesine dair hazırlanan sorular yer almaktadır.

- *Hizmetin Verimliliği ve Hizmete Yönelik Talepler ve Beklentiler:*

Bu kategoride ise işitme ve görme engellilere verilen hizmetin verimliliği ve yeterliliği ile din görevlilerin alanda karşılaştığı sorun ve beklentileri tespit etmeye yönelik sorular yer almaktadır.

- *Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Önerileri:*

Din görevlilerinin engelli hizmetlerinde sahada karşılaştığı sorunların tespiti ve bu sorunlara sunulan çözüm önerileri yer almaktadır.

İşitme ve görme engelli bireylere eğitim veren din görevlilerinin mesleki yeterliliklerini tespit amacıyla sorduğumuz sorulara verilen cevaplardan elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir:

3.1. Mesleki Yeterlilik

Bir göreve başlamadan evvel hizmet verilecek sahada verimli çalışmaların ortaya konmasında alana dair bilgi ve donanımına sahip olmanın gerekliliğinin önemi açıktır. Bu bağlamda katılımcılara yönelttiğimiz sorular ve cevaplar şu şekildedir:

Soru 1: “Göreve başlamadan önce bu alana yönelik eğitim aldınız mı? Aldığınız eğitimin ve hazırlığın içeriğinden bahseder misiniz?”

18 katılımcıdan 12’si (D1, D2, D4, D7, D8, D9, D10, D11, D12, D15, D17, D18) “Göreve başlamadan evvel eğitim aldım.” cevabını vermiştir. Bunlarda 10’u Diyanet İşleri Başkanlığı’nın açmış olduğu İşaret Dili ve Braille Alfabesi kursuna katılarak eğitim almıştır. 2’si (D12 ve D18) ise farklı kurslara katılarak işaret dili eğitimi almışlardır. 18 katılımcıdan 6’sı ise “Göreve başladıktan sonra eğitim aldım.” cevabını vermiştir. Katılımcılardan 1’i (D3), göreve başladıktan sonra kendi çabalarıyla alana dair eğitim aldığını belirtirken, 2’si (D6 ve D13) engelli bir çocuğa sahip oldukları için bu alana dair okumalar yaptıklarını veya seminerler aracılığıyla bilgi edindiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan D5 ise, “Alana hiçbir eğitim almadan çıktık. Dolayısıyla çoğu şeyleri deneme-yanılma yöntemi ile öğrendik. Eğitimsizliğin dezavantajlarını çok yaşadık. Eğitim var ise yapacak olduğun hizmette o kadar kabul görüyorsun. Eğitimsiz ve donanımsız olduğunda engelli gruplarında ve ailelerinde pek kayda değer bir nitelik taşıyamıyorsunuz demektir.” diyerek alana dair eğitimin gerekliliğini vurgulamıştır.

Katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda bu alanda hizmet yapan din görevlilerinin yetiştirilmesi hususunda yapılacak eğitimlerin din hizmetlerinde görevli personeli alanında daha etkin hale getireceğini söylemek mümkündür. Zira bu husus bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle görme engelliye ve işitme engelliye nasıl yaklaşılabileceğine dair alan bilgisinin ve engelli psikolojisini anlamaya yönelik eğitimlerin verilmesi gerekmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2015 yılında engellilere yönelik yaptığı din hizmetlerine ivme kazandırarak, özellikle işitme engelli ve görme engelli bireylere yönelik Kur'an-ı Kerim ve din eğitimi verilebilmesi için Rize Yusuf Karalı Eğitim Merkezi'nde 15 gün süreyle Türkiye genelinden toplanan 100 kişilik bir gruba Türk İşaret Dili Eğitimi verilmiştir. Fakat İstanbul Müftülüğü özelinde yaptığımız bu araştırma neticesinde eğitim verilen din görevlisi sayısının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Nitekim, alanda görev yapacak daha fazla personele ihtiyacın hasıl olması sebebiyle, alana dair eğitimi olmayan din görevlileri engellilik çalışmalarına dahil edilmiştir.

Alan bilgisine dair bilgi birikimi olmayan veya eğitim almamış olan din görevlileri ise alandaki eksikliklerini tamamlamak amacıyla farklı kurs ve eğitimlere katılmışlar veya seminerler olarak kendilerini yetiştirmişlerdir. Başkanlık, engellilik üzerine sempozyumlar düzenlemekte diğer kurumlarla da bir araya gelerek ortak çalışmalar yapmaktadır.⁹⁸ Özellikle son yıllarda (2018-2019) engelli çalışmalarının daha verimli hale gelmesi için, İstanbul Müftülüğü ve MEB Halk Eğitim Merkezleri ortaklığıyla din görevlilerine yönelik Türk İşaret Dili ve Dini Kavramlar (120 saat+ 64 saat) ve Braille Alfabesi kursları açılmıştır. Böylece bu kurslarda başarılı olan din görevlilerini her yönden yetiştirerek sahaya göndermeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda “Engellilere Yönelik Manevi Danışmanlık Hizmetleri Yönergesi” ile Diyanet İşleri Başkanlığı engellilere yönelik manevi danışmanlık hizmetleri kapsamında yürütülecek çalışma usul ve esaslarını belirlemiştir.⁹⁹

Soru 2: “Göreviniz esnasında eksikliğini hissettiğiniz hususlar var mı? Hangi alanlarda (alan bilgisi, engelli psikolojisi gibi) yardıma ve desteğe ihtiyaç duyuyorsunuz?”

Yukarıdaki soru engellilere din hizmetinde bulunan din görevlilerinin alana dair yeterliliklerini tespit etmek amacıyla sorulmuştur. Alınan cevaplar şu şekildedir:

Katılımcılardan D1 alanda hissettiği eksikliği şöyle ifade etmiştir: “*Elbette engelli bireyleri daha iyi anlamak için kendimizi geliştirmemiz gerektiğine inanıyorum. Her ne kadar*

⁹⁸ Örn: Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2013.

sahaya çıkmadan evvel işaret dili eğitimi almış olsak da engelli psikolojisini anlama noktasında yetersiz kalıyoruz. Bu yüzden kendimizi geliştirici okumalar yapmalı hatta mümkünse eğitimler almanın faydalı olacağını düşünüyorum.” Katılımcılardan (D2, D3, D4, D9, D10, D11, D13, D14, D15, D16) da (D19) kişisi ile aynı düşünceyi paylaşmaktadır. (D5) ise, engelliliğe dair alan bilgisine sahip olmanın yanı sıra öncelikli olarak bu sahada görev yapan din görevlilerinin gönüllük esasına üzerine çalışması gerektiğini ifade etmiştir.

Katılımcılardan (D6) ise, konuyu farklı bir açıdan ele alarak, engelli psikolojisi ve alan bilgisinin dışında aynı zamanda, çalışan personelin bilhassa ilçe müftülüklerinden moral ve motivasyon ile çalışmalarına destek beklediklerini ifade etmiştir. Bu minvalde (D7) katılımcısı en çok ihtiyaç duyduğu şeyin özel eğitim almak olduğunu belirtmiştir. (D8) ise mekânsal sorunlara değinmiş ve kurs içerisinde fiziki sıkıntılar yaşadığını, engelli bireyler için uygun bir ortamda ders yapmak istediğini, bu konuda ilçe müftülüğünden destek beklediğini belirtmiştir. Katılımcılardan (D12), engellilere yönelik alan bilgisine ihtiyacımız olduğunu ifade ederken diğer taraftan da engelli bireylerin bizzat kendilerinin de özel eğitim almaları gerektiğini vurgulamıştır.

(D17): *“Engelli psikolojisini bilgi olarak bilmekten ziyade tecrübe etmek çok daha önemli. Çünkü diyanette seminerler veriliyor veya farklı engellilerle alakalı seminerlere katıldım. Bilgiden ziyade alan tecrübesinin çok daha fazla şey kazandırdığını gördüm. Bizzat yaşayarak 15 yıllık öğretmenlik hayatım var çok iyi tecrübe ettiğimi düşünüyorum.”* diyerek alan tecrübesinin önemine vurgu yapmıştır.

(D18) ise engelli psikolojisini bilmenin gerekliliğinden bahsederek problem olarak gördüğü başka bir hususu dile getirmiştir: *“Engelli psikolojisi alanında gerçekten daha büyük desteğe ihtiyaç var ama parantez içinde ben şunu söylemek istiyorum. Eğitime geliniyor veya seminerler düzenleniyor ama seminerdekiler de sana nasıl bir yol izleyeceğini söylemiyor. Senin gördüğün sıkıntıları onlar da görmüşler, onu dile getiriyorlar. Artık bence seminerlerin böyle olmaktan çıkması lazım. Yani ben de senin sıkıntını anlıyorum demek değil bizim hedefimiz ben senin sıkıntını çözmek için şu metodu tavsiye ediyorum diye söylenmesi gerektiğini düşünüyorum.”* Aynı doğrultuda (D2), din görevlilerinin, engelli psikolojisini bilmenin yanı sıra bizzat ilahiyat alanında da donanımlı olması gerektiğini vurgulamıştır. (D4) ise engelli psikolojisini bilmenin gerekliliğini şu örnekle açıklamaktadır: *“Onlar çok hassas oldukları için çok dikkat etmek gerekiyor. Mesela 3-4 tane tekerlekli sandalyede engelli çocuklar var. Bunlarla bir abla var, o ilgileniyor. Bir hafta birisiyle çok ilgilenince diğerinin dikkatini çekmiş, çok üzölmüş. Biz bu kardeşlerimizin psikolojisini bilmediğimiz için hangi yaptığımız hareketle çok kırıldıklarını da bilmiyoruz. Hangi alanda ilgi istediklerini de*

bilmiyoruz. Ne tür şeyle mutlu olacaklarını da bilmiyoruz. Yani alan bilgisiyle, Kur'an-ı Kerim'le, Resulullah'ın (s.a.v.) hayatıyla teselli olmadıkları için engelli psikolojisini bilmemiz lazım."

Alanda görevlendirilen din görevlilerinin "engelli, engellinin bakış açısı, engelli psikolojisi, engellilerin sorun ve beklentileri" ne dair eğitimden geçirilerek görevlendirilmeleri gerekmektedir. Cevapların neticesinde her ilçe müftülüğünün engelli çalışmalarına aynı oranda ehemmiyet göstermedikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla ilçelere göre yapılan engelli çalışmalarında bazı din görevlileri müftülüklerin desteğiyle alanında daha fazla faaliyet yapabilirken, diğer bir kısmı ise sadece bireysel gayretleri ile sınırlandırılmış bir şekilde eğitim hizmetini sunmaya çalışmaktadır.

Bahsi geçen tablo bizi, "görevde olan din görevlilerine engelli birey ve ailelerinin psikolojilerini daha iyi anlamak üzere hizmet içi eğitim seminerleri düzenlenerek engelli çalışmaları daha nitelikli hale getirilebilir sonucuna ulaştırmıştır. Ayrıca bu durum din görevlilerinin sadece engelli alanına yönelik bilgi birikimiyle sınırlı kalmadan ilahiyat alanında da donanımlı olmak durumunda olduklarını göstermektedir. Bunun yanında muhatap olunan işitme ve görme engelli bireylerin cinsiyet ve yaş durumları da gözetilerek sınıflar oluşturulmalı ve çocukluk, gençlik, yetişkinlik, yaşlılık dönemlerinin iyi bilinmesi hususu ortaya çıkmaktadır.

3.2. Danışmanlık Hizmetinin İçeriği ve Metodlar:

Bu kısımda sorduğumuz bu soru ile engelli bireylerle yapılan derslerde takip edilen bir müfredat programının olup olmadığını öğrenmeyi amaçladık.

Soru 3: "Engellilere yönelik verdiğiniz danışmanlık hizmeti esnasında en çok üzerinde durduğunuz konu/konular nedir? Neden?"

Yöneltiğimiz soru karşısında aldığımız cevaplar şu şekildedir:

18 katılımcının tamamı engellilere yönelik olarak hazırlanmış bir müfredat programının olmadığını ifade etmiştir. Katılımcılardan biri (D8), "İşitme engellilerle eğitime başladığımız da açıkçası elimizde bir eğitim planı yoktu. Çünkü bu hizmet alanında yeni idik. Duruma göre bir plan çıkarmamız gerekti. Elimizde bir çözümümüz bile yoktu başladığımızda. Bu yüzden planı tamamen öncelikle kendimiz hazırladık. Ben Kur'an öğretmeni olduğum için o arkadaşlara cüz eğitiminde harfleri resimlerle buluşturarak kolaylaştırmak istedim ve kolaydan zora gidiş şeklinde bir plan yaptım. Dini bilgilerde de özet konular yani onların bilmesi gereken imanın şartları, İslam'ın şartları, ibadet konusunda yine abdest, namaz, kadınlara mahsus haller bu konularda onlara az ve öz bilgiler vererek kendim bir plan oluşturdum." şeklinde ifade etmiştir.

(D15) adlı katılımcı engellilere özel bir müfredatın olmadığını ve DİB'in mevcut müfredatından hareketle ders yaptığını belirtirken, bir diğer katılımcı ise (D13): *“Engellilere yönelik özellikle de işitme engellilere yönelik özel bir müfredat hazırlanması gerekmektedir. Çünkü işitme engelliler bizim gibi düşünmemektedir. Örneğin, engeli olmayan bireye herhangi bir konu bir haftada anlatılıyorken, işitme engelliye bu konuyu anlatmak iki veya üç haftayı almaktadır veya diğer öğrenciye bir günde elif-ba harflerinin yarısını veya yarısına yakını verilebiliyorken, işitme engelli bireye ancak 4 veya 5 harf anlatılabilmekte. Dolayısıyla DİB'in engellilere özel daha az konu içeren ve konuların haftalara yayıldığı bir müfredat programı hazırlaması gerekmektedir.”* şeklinde açıklama yapmıştır. Bir diğer katılımcı olan (D28) ise, engellilere yönelik müfredat programının hazırlanmasına dair gerekliliği ifade ederken engelli bireylerin programına soyut kavramlar içeren konuların ya hiç konulmaması gerektiği ya da sonlara konması gerektiğini belirtmiştir.

Alınan cevaplardan da görüldüğü üzere DİB'in engellilere yönelik din eğitimi hizmetleri uygulamasında engellilere özel bir müfredat programının olmadığı tespit edilmiştir. Katılımcılar tarafından programın gerekliliği ifade edilmiş ve ayrı bir programın din görevlilerinin derslerini işleyiş açısından kolaylık ve netlik sağlayacağı ifade edilmiştir.

Soru 4: “Konuları siz mi belirliyorsunuz? Nasıl?”

İşitme ve görme engellilere yönelik yapılan din eğitimi ve dini danışmanlık hizmetleri esnasında ele alınan konuları araştırmak ve din görevlilerinin işitme ve görme engelli bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda kullandıkları yöntemleri tespit etmeye çalıştık.

Genel itibariyle derslerde işlenen konular olarak ibadet ve inanç esaslarına dair konuları ele aldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan (D11), manevi danışmanlık esnasında engelli çocuğa sahip anne-baba ve yakınlarına özellikle engelli çocuğun bir ceza olmadığını dile getirerek üzerinde en fazla durduğu konuyu şu şekilde ifade etmiştir:

“En çok üzerinde durduğumuz konular anne ve babaların engellilik meselesinde yani engelli çocuğu varsa engelli çocuğunun kendisinin daha önce yapmış olduğu bir hatasından dolayı Allah'ın ona verdiğini düşünmesi. Bu konuyu onlara anlatmak çok zor. Acaba ben ne yaptım da Allah bana bunu verdi? Bazıları çocuğu Allah'ın belası olarak görüyor. Mesela engelli bir çocuğu varsa hatta dua ederken çocuklarına Allah'ın belası diye beddua eden anneler gördüm.”

Katılımcılardan 2'si (D5 ve D10) derslerinde veya manevi danışmanlık yaptıkları engelli bireylerle muhatap olurken, onlara klişe söz ve söz gruplarından kaçınılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bununla ilgili (D5) konuyu *“Danışmanlık hizmeti aslında onunla dertleşmek,*

başka bir şey yok. Çünkü bu alana dair bilgiye sahip olmadığımız için onlarla dertlerini paylaşarak bu süreci ilerletmeye çalışıyoruz. Bir de şunları istemiyorlar: “Mükafat, Allah, sabır vs. vs.” Herkes aynı şeyi söylediği için ‘Allah imtihan etti’, ‘imtihan dünyası’ vesair. Bunları duymayı artık istemiyorlar. Onlara biraz daha güncel olay olması lazım. Burada da yapabileceğimiz tek şey dertleşmek oluyor bir nevi.” şeklinde ifade ederken, diğer katılımcı (D10) de bu minvalde şunları söylemiştir:

“Ben onları dinlemeyi tercih ediyorum. Elimden geldiği kadarıyla onları motive etmeye çalışıyorum. Kendimi motive ederken onlara sürekli söylenen, ‘-Siz zaten öbür dünyada çok kazanacaksınız.’ gibi cümleleri duymak istemiyorlar. Ben kendim daha çok onların hayatlarına dokunarak etki etmeye çalışıyorum. Hasta ise ziyaretine giderek, hastalığı ile ilgili “-İyileşeceksin Allah’ın izniyle.” vs. gibi moral cümleleri kullanarak onları kazanmaya ve motive etmeye çalışıyorum.”

Ayrıca katılımcılardan (D5) manevi danışmanlık hizmeti esnasında muhatap kitlesinin yaş gruplarını veya yaşadığı sıkıntıları göz önünde bulundurarak bir danışmanlık yaklaşımı tercih ettiğini belirtmiştir.

Aldığımız cevaplardan hareketle, İstanbul Müftülüğünde çalışan din görevlilerinin engellilere yönelik yapılan din eğitimi ve manevi danışmanlık hizmetleri esnasında engelli bireyin ihtiyaçlarını öncelediklerini söylemek mümkündür. Nitekim engelli bireyler hassas, kırılgan bir duygu dünyasına sahip olan ve sağlıklı bir iletişime en çok ihtiyaç duyan gruplardır. Her ne kadar din görevlileri manevi boşluğu doldurmaya çalışsalar da alanda göreve başlamadan önce yeterli düzeyde ve donanımda eğitim almamalarının eksiliği gözlemlenmiş ve yetiştirilen personelin daha da donanımlı hale getirilerek sahaya gönderilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Soru 5: “Size en çok sorulan sorular nedir?”

İşitme ve görme engelli bireylere ihtiyaçlarına uygun din hizmeti verebilmek için onların ihtiyaçlarını tespit etmeye yönelik sorduğumuz sorulara aldığımız cevaplar şu şekildedir:

Görme engelli bireylere din dersi ve manevi danışmanlık yapan (D17, D5, D6) ile işitme engelli bireylere yönelik din dersi ve manevi danışmanlık yapan (D8), (D18) din görevlilerinden aldığımız yanıtların; “Neden ben?, Neden engelli biziz?, Allah imtihan ediyor evet ama neden bu kadar ağır?” ya da engelli bireylerin ailelerine yönelik yapılan manevi danışmanlık hizmetlerinde ailelerden gelen soruların; “Neden bu çocuk bana verildi?, Ben bir hata mı yaptım?, Bu bana erilen bir ceza mı?” şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Bu soruların

dışında görme engellilerle ders yapan (D6), görme engellilerin yaşadığı görme kaybından dolayı en çok merak ettikleri soruların, “*Ben Azrail’i nasıl göreceğim, Ben Cennet’e mi gideceğim, cehenneme mi gideceğim?*” olduğunu ifade etmiştir.

Ayrıca, İşitme engelli bireylerle ders yapan din görevlisi (D8) engelli bireylerin soyut kavramları merak ettiklerini ve Allah kavramı, melekler, neler günah neler sevap olduğuna dair sorular sorduklarını belirtmiştir. Bahsedilen din görevlilerinin dışındaki din görevlileri işitme ve görme engellilerin daha çok ibadet ve itikata dair sorular sorduklarını ifade etmiştir. Bir başka katılımcı (D3), işitme ve görme engellilerin dini konulara dair bilgisi olmadığı için çok fazla dini içerikli sorular sormadıklarını, bir diğer katılımcı (D5) ise, işitme ve görme engellilerin güncel olayları çok fazla takip ettiklerini ve dolayısıyla sorularının da güncel meselelere dair olduğunu dile getirmiştir.

Aldığımız cevaplardan hareketle, engellilerin merak ettikleri konu ve sordukları soru çeşidinin oldukça fazla olduğunu görmekteyiz. Soyut kavram ve konulara ilgi duyan engellilerin sorularını onları mutmain edecek şekilde cevaplandırmak gerekmektedir. Dolayısıyla iyi bir din görevlisinin hem ibadet ve akaid konularında donanımlı olması, güncel konulardan haberdar olması hem de engelli psikolojisini anlayabileceği, onlara uygun bir metot ve iletişim aracı ile engellilere eğitim ve manevi danışmanlık hizmeti verebilmesi gerekmektedir. Din görevlisini donanımlı bir şekilde yetiştirmek DİB’in görevi olmakla beraber İstanbul Müftülüğünde engellilik sahasında görev yapan personelin Türk İşaret Dili ve Braille Alfabeti Eğitimi almalarının yanında da engelli psikolojisini bilebilecek donanıma da sahip olmaları gerektiği tespit edilmiştir.

Soru 6: “Özellikle engellilere yönelik gerçekleştirilen programlar veya sosyal etkinlikler var mı?”

Engelli bireyler hassas ruhlu kişilerdir. Dolayısıyla engelli bir birey ciddiye alındığında, kendisiyle ilgilenildiğinde en çok ilgi gördüğü yere gitmeyi tercih etmektedir. Bu noktadan hareketle İstanbul Müftülüğünün engellilere yönelik destekleyici çalışmalarının bulunup bulunmadığını anlamak üzere sorduğumuz soruya alınan cevaplar şu şekildedir:

Katılımcılardan (D1) sorumuzu: “*Evet, çok fazla sosyal etkinlikler düzenliyoruz. Ramazan ayında iftar yemekleri düzenliyoruz. Bunu hem kurs olarak biz yapıyoruz hem de İstanbul Müftülüğümüz her sene yapmaya çalışıyor. Boğaz turları düzenliyoruz engelli ve yakınları için. Müftülüğün düzenlediği sempozyum, konferans gibi toplantılara götürüyoruz. İşitme engelli bireyler için anlatılanları işaret diline çeviriyoruz. Onları da götürüyoruz ki, toplumun içinde soyutlanmış kalmasınlar. Elhamdülillah bunun olumlu dönütlerini de aldık.*

Yazın piknikler düzenliyoruz. Şehirler arası geziler düzenliyoruz. Ayrıca “Engelsiz Umre” adıyla, engellilerimizi umreye de götürüyoruz. En çok bunu seviyorlar ve bize en çok da bu yüzden geliyorlar. Umreye götürüyor olmamız sayımızda da artış olmasını sağladı.” şeklinde cevaplamıştır. (D2) ise, piknik, sosyal etkinlikler, geziler vs. etkinlikler düzenlediklerini, belediyelerin de aynı faaliyeti yaptıklarını fakat onların İstanbul Müftülüğünün yapmış olduğu sosyal etkinliklerden daha fazla keyif aldıklarını, kendilerini daha özel hissettiklerini dile getirdiklerini belirtmiştir.

(D3) de (D1)’e yakın bir görüş beyan etmiş, gezilerde en çok yaşadığı problemi dile getirmiştir: Araç temini. İşitme ve özellikle görme engelli bireylerin gezi ve pikniklere katılmalarının sağlanması için araç temininin çok gerekli olduğunu vurgulamıştır. Engellilere uygun araç temin edilmediğinde onların gezi ve diğer etkinliklere katılamadığını, engelli bireyi küstürmek olduğunu, engelliler arasında ayrımcılık yapıldığına yönelik kanaat oluşturduğunu beyan etmiştir. Diğer katılımcılarda benzer şekilde araç temininin gerekliliğini ifade etmiştir.

Katılımcılardan 2’si (D8 ve D9), engellilere yönelik geziler, sosyal etkinlikler yapıldığını fakat ders saatleri dışında olması gerektiğini dile getirmiştir. (D8), bu durumu: *“Çünkü işitme engelli bireylerle bir konuyu günlerce işliyoruz ve çok fazla ilerleme imkânımız yok. Her derse ihtiyacımız var. Bu sebeple her yapılan etkinlik ders saatinde yapıldığı zaman bizim için o dersi yapamamak büyük eksiklik oluyor. Bu hususun da göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünüyorum.”* şeklinde açıklamıştır.

Katılımcılardan biri (D12), öğrencilerini ilgi duydukları ve kabiliyetleri doğrultusunda bir spor dalına yönlendirdiklerini: *“Biz gençlerimize spor imkânı sunuyoruz. Engelli türüne göre birçok spor dalları var. Bizler de öğrencilerimizi bu spor dallarına yönlendirerek onların doğru dünyalarına ve sosyalleşmelerine onların ilgi duyacağı etkinliklerle olanak sunmaya çalışıyoruz. Her ne kadar görme engelli, işitme engelli veya bedensel engelli olursa olsun, engel türü fark etmez, sonuçta onlar gençler.”* şeklinde bir konuya dair bakış açısını ortaya koymuştur.

Katılımcılardan 8’i sosyal etkinliklerin yapıldığını fakat kendilerinin bu konuda çok fazla bir şey yapamadıklarını ve en önemli mesele olarak müftülüklerin bu konuda gerekli hassasiyeti göstermeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Katılımcılardan 3’ü (D18, D14, D6) ise faaliyetlerini ve kanaatlerini şu şekilde ifade etmiştir: *“Onlara yönelik programlarımız evet, var. Biz ev ziyareti yapıyoruz, özel günler de kesinlikle onları unutmuyoruz, Ramazan-ı Şerif*

ayında yaptığımız iftar programı muhakkak, cami ziyaretleri yapıyoruz, konuşmacılar getiriyoruz, evlerinde iftar yapıyoruz, toplu iftar programı yapıyoruz. Evlerine aralıklarla gittiğimiz ziyaretlerde doğum günleri ise eğer pasta vs. bir şeyler götürüp onlarla o mutluluğu yaşıyoruz. Bayramlarda mümkün mertebe engellilerin içerisinde de ihtiyaç sahibi olan engellilere kıyafet alıyoruz. Evlerine oyuncak alıp gittiğimiz var. Erzak götürdüğümüz var. Yani imkân nispetinde yaptığımız bunlar. Yapılacak şey var mı? Evet. Daha çok şey var onlar için.”

Katılımcılardan, yatılı Kur'an kursunda görme engelli kız öğrencilere ders veren (D17), “Her yıl ülkenin dört bir yanından görme engelli kız kardeşlerimizi, arkadaşlarımızı kursumuzda ağırlıyoruz. Üç dört gün boyunca hem onlara seminerler veriyoruz, camilere vs. yerlere götürüyoruz, gezdiriyoruz. Yarışmalar yapıyoruz, çalışma programları düzenliyoruz, kaynaşma programları düzenliyoruz ve onlara birazcık buradaki manevi havayı teneffüs ettirmeye çalışıyoruz. Her sene ciddi anlamda talep alıyoruz.” Şeklinde konuya dair memnuniyetini dile getirmektedir.

Bazı müftülüklerde çalışan din görevlilerinin yeterince sosyal etkinlik yapamadıkları gözlemlenmiştir. Bunun sağlanması için ilçe müftülüklerinin tam desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca cevaplardan hareketle sosyal etkinliklerin sayısının artırılması ve çeşitlendirilmesi aynı zamanda bunun sistematik bir şekilde devam ettirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Cevapların neticesinde yapılan etkinliklerin mutlaka engelli bireylerin yaş, cinsiyet vb. özellikleri göz önünde bulundurularak yapılması gerektiği de çıkan sonuçlar arasındadır.

Soru 7: “Dersleriniz sırasında hangi metotları yaygın olarak kullanıyorsunuz?”

Doğrudan engellilerin ihtiyacına binaen kullanılan öğretim yöntem ve tekniklerini sorduğumuz bu soruda, engellilerin engel türüne göre eğitim metodu tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Bu soruyla alakalı verilen cevaplar şu şekildedir:

İşitme engellilerle ders yapan 12 din görevlisi derslerinde işaret dilini kullanmaktadırlar. İşaret Dili ile Kur'an-ı Kerim dersi veya dini bilgiler verilmektedir. İşaret dilini kullananlar işaret dilinin yanı sıra görsel materyalleri de sıklıkla kullanmaktadırlar. Projeksiyon ve yazı tahtası gibi görsel araç gereçler ile anlatım metodu da yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca (D2), “Ben konuyu anlatırken en çok jest ve mimikleri kullanıyorum. Olayı dramatize ederek onlara anlatıyorum. Konunun daha iyi anlaşılması için çok fazla örnek veriyorum. Onları

tahtaya çıkarıp onlara roller veriyorum. Daha sonra asıl vermek istediğim konuyu veya mesajı özetliyorum.” şeklinde ders işleyişinde kullandığı yöntemleri aktarmıştır.

Görme engellilere hizmet veren altı din görevlisi, derslerini daha çok işitsel ve dokunsal metodlar üzerinden yapmaktadırlar. Burada da soru-cevap, anlatım yöntemi, dikkat çekme metodu kullanılmaktadır. Bunlara ilaveten (D5), *“Ben görme engelli öğrencilerime camiye anlatacaksam onları alıyorum ve bir camiye götürüyorum. Mesela Süleymaniye Cami. Onlara orada o caminin tarihini anlatıyorum. Aynı zamanda istiyorum ki, o manevi havayı da teneffüs etsinler. Görmüyorlar ama o manevi havayı hissedebiliyorlar. O yüzden ben mihrabı anlatıyorsam ellerinden tutar işte bu mihrabın şurası, bu burası dokun, derim ve onun zihninde canlanması için onu ona tasvir ederim. Her konuyu her dersi anlatırken her şey dokunsal olmayabiliyorlar ama mümkün olduğu kadar dokunsal metodu kullanmaya çalışıyorum.”* diyerek farklı bir metoda dikkat çekmiştir.

Katılımcılardan kendisi görme engelli olan ve görme engelli çocuklara Kur’an ve dini bilgiler eğitimi veren aynı zamanda hafızlık öğrencileri olan (D12), kendisine yöneltilen soruya şu şekilde cevap vererek, görme engellilerde kulağın ön planda olmasının hassasiyetini ortaya koymaktadır: *Benim görme engeli olan ama kulağı %5 duyan bir öğrencim oldu. Ben ona Kur’an ezberi yaptırırken veya herhangi bir sureyi talim yaparken kulağına eğilirdim ve o şekilde elif-ba cüzünün veya ezberlerinin kulağına yerleşmesini sağladım. Elhamdülillah bunda da başarılı olduk. Her öğrencimin seviye ve zihinsel zekâ becerilerine göre metotlar uyguladım.”*

Elde edilen bulgulardan hareketle, görme engellilerin görme yetisini kaybetmesinden dolayı diğer duyarlarını kullanmak durumunda kaldıkları için koku ve ses duyarları daha fazla gelişmiştir. Dolayısıyla görme engelli bireylere kulağı ön plana çıkararak ders vermek, kulağına hitap ederek ezber sure veya Kur’an okumaları yapmak yerinde olacaktır.

Buradan hareketle görme engelli bireylere yönelik derslerde bulunan din görevlilerinin karşısındaki engelli bireyi tanımalı ve o bireye göre yöntem ve teknik uygulamalıdır. Bu durum farklı engel türüne sahip olan her birey için geçerlidir. Muhatabı tanıma, eğitimin kalitesini artıma ve verimli bir öğretimin gerçekleşmesi için önemli bir etkidir.

3.3. Hizmetin Verimliliği ve Hizmete Yönelik Talepler ve Beklentiler:

İşitme ve görme engelli bireylere yönelik verilen din hizmetlerinin verimliliği ve din görevlilerinin hizmete yönelik taleplerinin ve beklentilerinin tespitine dair sorduğumuz sorular ve aldığımız cevaplar şu şekildedir:

Soru 8: “Eğitim hizmetiniz muhatap kitleniz tarafından nasıl karşılanıyor? Talep gördüğünüzü düşünüyor musunuz? Neden?”

Yukarıdaki soruya alınan cevapların hepsinde din görevlileri yaptıkları dersler ve manevi danışmanlık hizmeti karşısında engelli bireylerden gelen dönütlerden oldukça memnun olduklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan (D5), içinde bulunduğu durumu şu şekilde ifade etmiştir: *“Bazı insanların çok ihtiyacı var hatta çok da faydalı olduğunu düşünüyorum. Bu insanlar dışlanmış, dışlandıkları için çocuklarından dolayı dışarı çıkamamış, dışarı çıktıkları zaman ezilip itilmişler. Bizim bu ortamımıza geldikleri zaman bu ezikliği atıyorlar. Bir nevi herkes kendilerinden hiç kimse kırmıyor, hiç kimse onların çocuklarını dışlamıyor, çocuklarını iğrenmeden çocuklarına sarılan insan var ve bu onları çok rahatlatabiliyor. Tam bu alanda bizle alakalı bir ihtiyaç var.”* Katılımcılardan (D18) ise, engelli bireylerin duyduğu memnuniyeti şu şekilde dile getirmiştir: *“Onlar çok memnunar. Gösteriş için bu işi yapmadığınız belli diyorlar ve biz içlerinden bazılarını belirleyip periyodik sıralarla gittiğimizden dolayı yani bizim samimi olduğumuzu görüyorlar. Artık birçoğunun ailesinden biri gibi oluyoruz. En güzel mutluluk da yolda giderken bizi gördüklerinde selam veriyorlar ya o anın mutluluğu ömre bedel.”* Katılımcılardan (D6) ise; *“Allah ve Resulünün yolundan gidip de gerçekten samimi olarak işinizi yaptığınız zaman bir şeyler oluyor. Yani Kur'an-ı Kerim ve dini bilgiler eğitimi gerçekten çok eksik. Engelliler kurtuluşun din olduğunu düşünüyorlar. Yani dinle bu konu, bu sıkıntı gidebilir. Hocam sen bana şunu diyorsun, bunu diyorsun, ayet diyorsun, hadis diyorsun yok işte tesbihat diyorsun vs. diyorlar. Bu rağbetin gittikçe artacağını düşünüyorum. O tarz bir kaygı duymuyorum.”* şeklinde hem kendi memnuniyetini hem de engellilerin memnuniyetini ifade etmiştir.

Katılımcılardan (D5), bu alanda manevi çalışmalara çok ihtiyaç olduğunu şu cümlelerle dile getirmiştir: *“Engellilerden bazıları görme, duyma veya herhangi bir uzvunu yeni kaybetmiş ve buna tahammül edemiyor. İsyana giden var. Adam motosiklet sürerken kaza yapmış ve kör olmuş. Adamın isyan etmemesi için hiçbir sebep yok bu adamı rehabilite edeceksin. Kabartma yazısı hocası yapamaz bunu. Bunu bizler yapacağız. Talep gördüğümü nasıl düşünüyorum? Kız öğrencileri camiye getirdim. Öğrencilerden bir tanesi ağlamaya başladı. ‘Kızım niye ağlıyorsun?’ diye sordum. ‘Hayatımda ilk defa camiye geliyorum.’ dedi. 21 yaşında bu kız. Bize ihtiyaç var.”*

Soru 9: “Engelli kişilerin onlara yaptığınız bu dini hizmet doğrultusunda sizlerden beklentileri nelerdir? Bu konuda ne gibi talepler alıyorsunuz? Bu taleplere cevap verebildiğinizi düşünüyor musunuz? Neden?”

Sorumuza alınan cevaplar engelli bireylerin beklentilerinin sahip oldukları engel türüne göre çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Din görevlilerinin tamamının söylediği husus, engelli bireylerin kendileriyle özel olarak ilgilenilmesini istedikleridir.

Katılımcılardan (D2), engelli bireylerin din eğitimi olarak beklentilerini şöyle ifade etmiştir: “Bizim gibi hizmet veren yerlerin ve hocaların çoğalmasını istiyorlar. Herkes evinin yakınındaki Kur’an kursuna gitmek istiyor.” Katılımcılardan (D18, D17, D5) sorduğumuz soruya (D2) ile benzer cevaplar vermişlerdir.

Engellilerin beklentilerine dair dile getirilen bir başka husus ise materyal konusudur. İşitme ve görme engelli bireylerin istediği bir tefsire, istediği bir hadis kitabına vb. ulaşamadığından dolayı hem işitme engellilere yönelik olarak kitaplar hazırlanması hem de görme engellilere yönelik olarak kabartma yazı ile dini yayınların hazırlanması gerekliliği (D5) ve (D12) tarafından dile getirilmiştir.

(D16) ise, işitme ve görme engellilerin ev ziyaretleri hususunda kendilerinden özel talepleri olduklarını ifade etmiştir. Katılımcılardan (D4) de engelli bireylere maddi yönden de destek ve istihdam imkanlarının sağlanması gerektiğini belirtmiştir.

Soru 10. “Verdiğiniz eğitim kapsamında engelli vatandaşlarımızın yakınlarıyla iletişiminiz oluyor mu? Nasıl dönütler alıyorsunuz? Örnek verebilir misiniz?”

Engelli bireylere yönelik yapılan din eğitimi ve manevi rehberliğin yanı sıra engelli ailelerinin de manevi desteğe ve eğitime ihtiyaç duyduklarından bahsetmiştik. Sorumuz bağlamında katılımcılardan (D5) şunları ifade etmektedir: “Benim şahsi düşüncem; özel eğitim kurumları zaten bu engellileri alıyorlar, ders yaptırıyorlar. Bu engelli çocuklar o derse gittikleri zaman arkadaş ortamı bulabiliyorlar. Eğitimlerini görebiliyorlar ama özel eğitim veren yerlerde daha çok engelli bireylere yönelik eğitim verdikleri için, engelli ailesine yönelik herhangi bir eğitim veya danışmanlık hizmetleri olmuyor. Engelliler dışarı çıkmış oluyor, kafaları dağılmış oluyor, sosyalleşmiş oluyor ama aslında annelerin de buna çok ihtiyacı var. Dışarı çıkmaya ihtiyaçları var. Engellileri bırakıp da bir yere gidemiyorlar. Pazara giderken akılları orada kalıyor. Ne düğün ne akraba ne topluluk hiç birisine çıkamıyor. Aslında bunlara çok ihtiyaç var. Engellilerle birlikte engelli yakınlarının bize daha çok ihtiyacı var. Engelli

annelerin, o engelli çocukları kaldıramayıp yıkılan yuvaların bize çok ihtiyacı var. Gerek bir konuşma, muhabbet, bir dertleşme bunlara da çok ihtiyaçları var. Yani iyi olarak bunu aldığımız aileler oluyor. Hani gelip de açılıp bir arkadaş ortamı kurmaları kendi kafalarını dağıtmaları, bir gülme ortamı oluşması onlara iyi geliyor. En önemlisi de değer gördüklerini, değerli olduklarını hissetmeleri gerekiyor. Bu noktada bizlere çok iş düşüyor.”

Engelli ailelerinin din görevlilerinin onlara verdiği din hizmetleri karşısında duyduğu mutluluğu katılımcılardan (D18) ise şöyle örneklendirmiştir: *“Evet, engellinin durumu zor ama emin olun ailesinin durumu daha fazla zor. Hepsi psikolojik olarak sıkıntı içerisinde. Biz onlara ilgi gösterdiğimizde çok seviniyorlar. Aşırı memnunar. Yani o kadar seviniyorlar ki. Mesela bizim daha önce engellimiz: “-Hocam o kadar üzüldüm ki sizi bayramda arayamadığım için. Çünkü siz bizim kızımız gibisiniz. Siz bizi hiç unutmadınız, bizim de sizi unutmamamız lazım.” diyenler veya bizi evine davet edenler, beraber çay içelim diyenler, işte oğluma kız isteyeceğim ya da kızımı istemeye gelecekler muhakkak siz de olun diyenler... Veya en çok sevindiğimiz şey; bebeği doğmuştu biz de hastaneye ziyarete gitmiştik. Çocuğun ismini bizim görevli olan hocamıza koydurdular. Yani bu çok güzel bir şey, çok güzel bir paylaşım. En mutlu anlarında, en üzüntülü anlarında da bizimle olmaktan çok memnunar. Biz de tabi onlara bu hizmeti götürebilmekten çok memnunuz.”*

Katılımcılardan (D1, D2 ve D8) işitme ve görme engelli öğrencinin gelişimini takip etmek adına aile ile iletişimin ve iş birliği içinde olmanın önemini belirtirken, (D8) bu durumu şu sözleriyle ifade etmiştir: *“Engelli öğrencilerimizden bir tanesi genç kız. Yaşı 20 ama evli değil. Annesi işitme engelli değil o yüzden annesiyle sürekli irtibattayım. Kızının artık evde daha mutlu olduğunu söylüyor. Çünkü evde tek başına olduğu için iletişime geçemiyor kimseyle fakat böyle bir sınıfa gelince kendi akranlarıyla işitme engelli grubuna katılınca dilinin daha iyi ilerlediğini söylüyor. Çünkü anne işitme engelli değil, baba da değil. İşaret dilini kullanmayınca da unutuyor. Arkadaşlarının arasında işaret dilini daha da geliştirdiğini görünce mutlu oluyorum. Evde de öğrendiklerini aktarabildiğini görmek için de engelli yakınlarıyla sürekli irtibat halindeyiz. Bu sebeple onlara zaman ayırmamızı istiyorlar. Biz de çalışmalara devam ediyoruz.”*

Katılımcılardan (D6), engelli yakınlarının bizzat kendilerine gelerek, engelli çocukları evden çıkamadığı veya farklı sebeplerden derslere katılamadığı için evlerinde kendilerine ders verilmesini istediklerini ifade etmiştir: *“Engelli ailelerin bizden çok beklentileri var aslında. En önemli beklentileri insan yerine konulduklarını düşünmek, muhatap alındıklarını bilmek. Onları muhatap aldığımızda ‘Bizi düşünen, bizi önemseyen birileri de varmış.’ diyorlar ve bunlar bizim için çok önemli. Bazıları bize çocuklarının erken çıkamadığını söyleyerek ‘bize*

Kur'an öğretmek için evimize gelebilir misiniz?’ şeklinde soruyorlar. Bu talepler oluyor veya ‘Hocam mahallemizde bize Braille alfabesiyle buralarda Kur’an-ı Kerim öğretebilecek kişi var mı?’ diye soruyor. Kur’an-ı Kerim ayarlıyoruz. Hocasını ayarlıyoruz. Bazen biz gidiyoruz evlerine. Hatta biz yalvarıyoruz bakın böyle bir ihtiyacınız varsa, böyle bir sıkıntı varsa evinize kadar gelmeye razıyız diyoruz.”

Sorumuz kapsamında (D6, D10, D11, D7, D9, D10, D13, D14) engelli bireyi tanımak ve ona hitap edebilmek açısından engelli aileleri ile iş birliği içerisinde olmanın gerektiğine vurgu yapmışlardır. Katılımcılardan (D13), engelli aileleri ile bir araya geldiklerinde onlara sabrı telkin ettiklerini; (D5) ise, engelli aileleriyle çok fazla iletişimde olmadıklarını sadece çocuklarına din hizmeti sundukları için ailelerin teşekkür ettiklerini ifade etmiştir.

Katılımcılardan (D12) ise, aile ile iletişimin önemine farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak görüşlerini şöyle ifade etmiştir: *“Biz engellilere hizmet sunarken yakınlarıyla beraber çalışmak zorundayız. Yani bir çocuğun annesiyle babasıyla birebir yakinen sürekli görüşerek konuşarak çalışmalıyız. Mesela engellinin birçok eksikleri vardır veya aile engelliye nasıl davranacak, nasıl eğitim verecek bunları bilmediği için aile çocuğu yanlış yönlendirebiliyor. Bazı engelliler banyo yapmakta zorlanıyor. Ailesi her işini yaptığı için tuvalet kullanımında, yemek yemesinde daha farklı kendi işlerini yapmalarında engelliler kendi başlarına bu ihtiyaçlarını karşılayamıyor. Biz de bunları aşmak için anne baba ile beraber çalışmalar yapıyor ve onlara öneriler sunuyoruz. Böylece çocuğun kendi gelişimine mâni olacak durumları ortadan kaldırmaya ve çocuğa kendini değerli hissettirmeye çalışıyoruz. Görmeyen bir çocuğun görememesi onun tırnaklarını kendisinin kesmesine engel değil. Belki bu noktada engelli bireylerin önlerine en büyük engeli bizler koyuyoruz. Gözü görmeyebilir ama diğer duyularıyla da çok şeyi başarabilir bir engelli. Ailenin çocuğuna güvenmesi ve inanması lazım. Bunun eğitimini kendisi veremiyorsa aile, bu eğitimleri veren rehabilitasyon merkezlerine veya engelli merkezlerine, özel eğitim birimlerine götürebilirler çocuklarını. Yoksa diğer türlü çocuğun özgüvenini öldürüyorlar. Mesela çocuğuna ‘sen şunu yapamazsın, sen bunu yapamazsın’ diyerek zamanla çocuğun bağımsız hareketi zayıflıyor. Gerçekten de bir yere gidemiyor. Anneye bağımlı kalıyor. Dolayısıyla bizler ailelere bu yönlerde tavsiyeler sunarak, engelli bireyin hayatta kalabilme becerilerini de geliştirmeye çalışıyoruz.”* Diğer katılımcılar ise, aile ile iletişimin önemli bir husus olduğunu fakat şu an için sadece işitme ve görme engelli bireyler ile derslerine devam ettiklerini belirtmişlerdir.

Alınan cevaplar neticesinde engelli ailelerine yönelik din eğitimi ve manevi danışmanlık hizmetinin, sahada çalışan din görevlilerinin kendi bireysel çabaları doğrultusunda ilerlediği tespit edilmiştir. Bu durumun birkaç kişi ile sınırlı kalmaması ve kurumun desteği ile sahada

alışan tüm din görevlisinin aynı hassasiyetle bu görevi idame ettirmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, işitme ve görme engellilere din hizmeti verme sürecinde, engelli bireyin gelişimini takip etmesi açısından aile ile iletişim önemli bir araçtır. Bu sebeple, sahadaki din görevlilerinin iletişim becerileri konusunda da donanımlı olmasının gerekliliği ifade edilmiştir.

Soru 11: “Engelli vatandaşlarımıza vermiş olduğunuz eğitimleri yeterli buluyor musunuz?”

Ynelttiğimiz soru ile alakalı din görevlilerinin tamamı verilen eğitimleri yeterli bulmadıklarını ifade etmiştir. Katılımcılarda (D8), bu durumu şöyle izah etmiştir: “Yeterli bulmuyorum. Özellikle gönül ve sağlık bakımından onlara daha fazla gönüllü olmak gerektiğini düşünüyorum. Fakat bu biraz zor olabiliyor. Okul idaresi bende. Ayrıca ben hazırlık sınıfı ğretmeniyim. 5 tane 4-6 yaşı sınıfı olunca sürekli onlarla ilgilenmek gerekiyor. Bir de ana sınıfının ek dersine girmiş olmam gerekiyor. O yüzden vakitten dolayı onlara yetişemediğimi düşünüyorum. Bu yüzden onlara daha fazla mesai yapmak eğitim için yeterli olacaktır.”

İmam olan din görevlisi (D11) aynı konuyla alakalı şunları ifade etmiştir: “Engelli kardeşlerimize verdiğimiz eğitimi yeterli bulmaktan çok daha fazla olmasını temenni ediyorum. Tabi ki hem işimiz hem de görevimiz olunca hepsini bir arada yürütme noktasında bazı sıkıntılar ve eksiklikler yaşıyoruz. Engellilerle alakalı yaptığımız işlerde tamamen motive olup da o işe ynlenip o noktada kendimizi adayamıyoruz. Yani böyle olduğunda yani ben öğlene yetişmek zorundayım, ikindiye yetişmek zorundayım veya falan yerde falan bir şey var oraya gitmek zorundayım durumları ortaya çıkıyor ve çok fazla verimlilik sağlayamıyoruz.” Katılımcılardan (D12, D7, D16, D18) ise alana dair kendilerini yeterli görmediklerini ifade etmiştir.

Söz konusu cevaplardan tespit ettiğimiz durum şudur: Engellilik sahasında daha verimli olmak adına din görevlileri kendi çabaları doğrultusunda gayret göstermektedirler. Fakat konuyla alakalı sistemleşmiş bir uygulama söz konusu değildir. İşitme ve görme engellilere yönelik eğitim hizmetlerinin başarı düzeyi ilçeden ilçeye farklılık göstermektedir. Bunun en önemli sebebi, sahada çalışan personelin engelli çalışmalarının dışında da görev verilmesidir. Dolayısıyla farklı bir alanda çalışan din görevlilerinin engelli hizmetlerinde veya engelli çalışmalarında olup farklı alanlarda da grevlendirilmemesinin yapılan hizmetin kalitesini artırmaya yönelik bir tedbir olarak kabul edilebilir. Aksi takdirde pek çok görev ile birlikte engelli çalışmalarını yürütmeye çalışan bir din görevlisinin engellilik sahasında çok fazla verimli olamayacağı bir gerçektir.

Soru 12: “Verdiğiniz hizmetin engelli vatandaşlarımızın hayatına ne gibi katkıları olduğunu düşünüyorsunuz? Bu konudaki gözlemlerinizi nelerdir?”

Katılımcılardan (D6) işitme engelli öğrencilerinden aldığı dönütleri şu şekilde ifade etmektedir: *“Öğrendikleri bilgileri kendileri uygulamaya başladıkça manevi olarak huzurlu hissettiklerini ifade ediyorlar. Kendi aralarındaki iletişimi düzeltiyorlar. Normalde en ufak olayda aralarında tartışma oluyor. Allah için sabretmemiz, affetmenin ne kadar güzel olduğunu öğrendikçe iletişim problemlerinin ortadan kalktığını gözlemledim. Bir de buradaki dostlukların onlar için daha önemli olduğunu fark ediyor onlarda. Çünkü Kur'an için, Allah için, ilim öğrenmek için bir araya geldiklerinin hazzını yaşadıklarını fark ediyorum.”*

Yapılan hizmetlerin engelliler açısından manevi gelişime katkı sağladığını ifade eden (D11) dönütleri şu şekilde özetlemektedir: *“Manevi alanda kendilerini yetiştirdikleri için mutlular ve en temel dini konulara çabuk ulaşmalarını sağladığımız için diyanet olarak onun mutluluğunu yaşıyorlar. Sabırlı olmak istemiyoruz dediklerini duyuyorum ama sabırları artıyor, şükürleri artıyor.”* Bir başka katılımcımız (D18) ise düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: *“İlk önce benim demek istediğim şu: Engellilerin hayatından önce benim hayatımdan çok büyük bir farkındalık çıkardım. İyi ki onlar hayatımıza girmişler ne kadar işlerimiz yoğunlaşsa da daha geç vakitlere kadar bitmiş olsa da hatta ailelerimiz ihmalimiz bile olmuş olsa da ben şu sözü söyledim. Hem üzüldüm hem sevindim: ‘Bu kadar engelli var mıydı?’ demem aslında benim kendi ayıbımdı. Çünkü ben bu zamana kadar onları görmemişim ama şu sözde bana gurur veriyor. Artık ‘Yol da giderken ben bugün 3 tane engelliye selam verdim, 5 kişinin hatırını sordum.’ Bu da çok onur verici bir şey. Senin farkına varman ailenin de farkına varmasını sağlıyor. Bu çok güzel bir şey. Hatta bir seminer de bir engelli vatandaşımızın annesi dedi ki: ‘-Allah razı olsun. Sizin sayenizde artık başımız dik.’ diyor. Diğeri de dedi ki: -Bir eve girdik, ihtiyacınız var mı dedik. ‘Siz bu evin kapısını açtınız.’ dedi. ‘-Bundan başka bizim başka hiçbir ihtiyacımız yok. Çünkü bizim bu kapılarımız hiç açılmıyordu.’ Yani bunların hepsi bizim için yetiyor, onlar için zaten çok güzel bir şey. Artık bazı yerlere giderken başları eğik değil, başları dik olarak gidiyorlar ve burada artık biz de varız diyebiliyorlar.”*

Katılımcıların tamamı konuyla ilgili yukarıdaki ifadelere benzer paylaşımlarda bulunmuşlardır. Bunun yanında, Diyanet'in engellilik alanındaki geç başlamış olduğunu fakat yapılan çalışmalarla engellilere çok güzel hizmetlerin sunulduğunu hatta engellilerin manevi hayatlarına dokunarak onların topluma kazandırılmasına şahit olduklarını ifade etmişlerdir. Birçok engellinin depresif halde kurslara geldiklerini fakat daha sonra bu kurslarda hayata

olumlu bakış açılarıyla bakmayı öğrendiklerini, dini-itikadi boyutta hiçbir bilgiye sahip değilken artık ibadet edebilecek kadar bilgiye sahip olduklarını belirtmişlerdir.

3.4. Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Önerileri:

Soru 13: “Eğitim esnasında karşılaştığınız iletişim problemleri var mı? Örnek verebilir misiniz?”

Katılımcılardan (D8, D12, D13, D18, D6 ve D9) yaşadıkları iletişim sıkıntılarının kendilerinden kaynaklandığını belirtmektedir. (D8, D13 ve D6) aldıkları işaret dili eğitimini daha ileri seviyeye taşıyamadıklarından dolayı yaşadıkları iletişim sıkıntılarını ifade ederken, görme engellilere yönelik din hizmeti veren (D12) isimli katılımcı ise, engellilerin psikolojisini anlamakta zorlandığını ifade etmiştir. (D18) isimli katılımcı ise kendi ile alakalı durumu şöyle ifade etmiştir: *“Hepsinin engel durumu farklı olduğu için aslında bakıldığında tüm engellilerle anlaşmayı sağlayacak terapi anlamında eğitim alması gerekiyor herkesin. Mesela otistik çocuklarla kaynaşmak zordur. Bazısı ona dokunduğunda bile ayrı bir tepki verebiliyor veya Down sendromlu çocuklar bildiğiniz sevgi yumağı. Onlar hep sevilmek istiyor. Hatta başkasını daha fazla sevdiğinde, kendisinden daha fazla ilgilenildiğini görünce ağlamaya başlayabiliyorlar.”*

Kendisi de engelli bir çocuğa sahip (D3) ise yaşadığı iletişim sıkıntısını şu şekilde ifade etmiştir: *“En zorlandığım şeylerden biri zihinsel engelli çocukları gördüğüm zaman dilim düğümleniyor, konuşamıyorum, anlatamıyorum. Bazen çocuk bir soru soruyor işte abdest alamadığını anlatıyor bana, nasıl anlatayım diye. Düşünüyorsun, çabalıyorsun ama anlatamıyorsun.”*

Katılımcılardan biri (D11) iletişim kurmak için işaret dilini bilmenin yeterli olduğunu, işitme engellilerin zaten onların ne demek istediğini anladıklarını ve böylece anlaşmazlık olmadığını dile getirmiştir. Katılımcılardan biri (D16) ise bir iletişim problemi ile karşı karşıya kaldığında kendini yetersiz hissettiğini ifade etmiştir.

Karşılaştığı iletişim probleminin muhatap kitlesinden kaynaklandığını belirten (D6) engellilerle çalışmanın anlayış ve sabır gerektiren bir iş olduğunu belirtmiştir. (D6), gerek engelli bireylerin kendisinin gerekse ailelerinin kati bir dille karşılarındaki kişiyi yargıladıklarını ve her şeyi çok fazla sorguladıklarını ifade etmiştir.

Katılımcılardan (D17) ise yaşadığı iletişim sorununun, yatılı bir kursa gelen görme engelli öğrencinin kursa uyum sağlama sürecinde yaşandığını belirtmektedir. Daha önce Braille alfabesi veya işaret dili bilmeyen öğrencilerin bunu öğrenme girişimleri sürecinde, kullanılan dili veya alfabeyi iyi bilmemesinden dolayı yaşanan problemleri ifade etmiştir.

Katılımcılardan biri (D7) bazı işitme engellilerin işaret dilini bilmedikleri, kendi aralarında oluşturdukları bir sistem ile anlaştıklarını dolayısıyla her iki tarafın ortak bir dilinin oluşamadığını ifade etmiştir. Bu konuda katılımcı (D10) aynı düşünceleri paylaşmışlardır.

Bir diğer katılımcı (D13) ise, işitme ve engellilere anlatılacak konuların onların seviyesine uyarlanarak anlatılması gerektiğini vurgulayarak, aksi takdirde arada iletişim kopukluğu olduğunu ve derslerde hiçbir şey anlayamadıklarını ifade etmiştir.

Engelli ailelerine yönelik manevi danışmanlık yapan (D1) ise, engelliler kadar engelli yakınlarının da sevgi ve ilgiye, motivasyona ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Diğer katılımcılar da engellilerle yaşadıkları iletişim problemlerinin engellinin psikolojisini anlamakta zorlanmalarından kaynaklandığını ifade etmiştir.

“Eğitim esnasında karşılaştığınız iletişim problemleri var mı? Örnek verebilir misiniz?” sorusuna alınan cevaplar, engellilerle din hizmeti yapacak olan din görevlilerinin alanda bir takım iletişim sorunları yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Yaşanılan bu iletişim problemlerinin altında yatan sebep ise, sahada görevlendirilen personelin yeterli ölçüde eğitim almamalarından kaynaklanmaktadır. Din görevlileri karşılaşılan sorunlarla başa çıkmak için muhatap kitlenin profiline göre bir çözüm yolu bulmaya çalışmışlardır. Her biri tecrübe yoluyla alternatif çözümler üretmişler de bu durum verimli bir ders ortamının sağlanması için yeterli değildir. Din görevlilerinin alanda karşılaşılabileceği durumlara karşı bilinçlendirilmeleri ve her zaman desteklenmeleri gerekmektedir.

Soru 14: “Göreviniz esnasında karşılaştığınız belli başlı problemler nelerdir?”

Kendisi de engelli bir evlada sahip olan (D12), sorumuza binaen alanda karşılaştığı problem olarak engelli çocuğa sahip ailelerin evlere hapsedilmesi hususunu şu şekilde ifade etmiştir: *“Bazı aileler var. ‘Bugün size gelebilir miyiz, sohbet edebilir miyiz?’ dediğimizde aileler geri çekiliyor, kapılarını açmıyorlar. İçine kapanık yaşıyor aileler. Dertlerini, sıkıntılarını kimseye açmak istemiyorlar. Kendi problemlerini kendi içlerinde yaşamak istiyorlar. En önemli problemler bunlar. Halbuki engelli aileler dışarıya açılmalı, engelli çocuklarını sadece eve hapsetmemeli. Ne olursa olsun, toplumun onlara iyi baktığını*

hissetmeliler. Ben bunu hissettim mi? Mesela benim çocuğum sokakta yürürken zann ediyor ki herkes benim arkadaşım. Çünkü herkes yanağını sıkıyor, herkes başını okşuyor. Herkes ne bileyim çocuğuma iyi davranıyor. Çocuğum sokağa çıktığında mutlu. Çocuklarını sokağa çıkarsınlar, çocuklarını hayata çıkarsınlar, hayata aktarsınlar. Sadece çocuklarımız engelli diye -eğer çocukları yatalak hasta değilse- sokağa çıkarmayalım diye düşünmesinler. Benim gördüğüm en önemli problemler bunlar. Yani ailelerin içine kapanık yaşamaları, hayata kendilerini kapatmaları, hayata küsmeleri... Bir de engelliye kabullenmeleri çok zor. Ben engelliye olduğu gibi kabul edip ona göre yaşamının hayatımızın bir parçası olduğunu düşünüyorum.”

Bir diğer katılımcı (D5) ise yaşadığı problemleri şu şekilde ifade etmiştir: *“En büyük problemimiz birincisi maddi hiçbir desteğin verilmemesi, bizden hiçbir destek verilmeden bir şeyler bekleniyor. İkincisi de herkesin görevinin yanında bunu gönüllü olarak yapması. Oysa bu iş sadece görev olarak bile bir imama ve Kur’an Kursu hocasına verilirse onun bile görev olarak yetiştiremeyeceği kadar geniş bir alan. Hem donanım olarak çok fazla donanım ihtiyacı duyuluyor hem de sayı olarak da çok fazla insana ihtiyaç duyuluyor.”*

Katılımcılardan tamamı alanda yaşadıkları kaynak ve materyal eksikliklerinin problem olduğunu ifade etmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla engelli bireyleri camilere, Kur’an kurslarına veya gezilere, pikniklere vs. ulaştırma konusunda lojistik destek sağlanmaması sahada karşılaşılan problemlerdendir.

Din görevlilerinin karşılaştığı problemler arasından maddi açıdan yaşanan sıkıntılar önemli bir yere sahip görünmektedir. Bu doğrultuda sahada çalışan din görevlilerinin yaptıkları çalışmalarda maddi açıdan kendi müftülüklerinden yardım ve destek beklediği gözlemlenmiştir.

Alanda yaşanan bir diğer sıkıntı ise kaynak ve materyal sıkıntısıdır. İşitme engelli veya görme engelli bireyler kaynaklara ulaşmakta sıkıntı çekmektedirler. Kabartma yazı olarak basılan Kur’an-ı Kerim’in maliyeti görme engellilere fazla gelmektedir. Dolayısıyla görme engelli bireylere kabartma yazılı Kur’an-ı Kerim’in ulaştırılması için çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Soru 15: “Söz konusu problemlerin çözümü için siz ne gibi tedbirler alıyorsunuz? Bu husustaki tavsiyeleriniz nelerdir?”

Katılımcıların tamamı materyal ve kaynak sıkıntısı yaşadıklarını ve müftülüklerce kendilerine gerekli yardımlar yapılana kadar kendi imkanları doğrultusunda derslerini yapmaya çalıştıkları ifade edilmiştir. Bu minvalde katılımcılarda (D18) karşılaştığı maddi problemlerin

özümüne yönelik tutumunun kendi çabaları ve imkanları doğrultusunda karşılamaya çalışmak şeklinde olduğunu, ancak bu konuda müftölüklerin destekte ve takipte olmaları gerektiğini ifade etmiştir.

Cevaplar kapsamında tespiti yapılan ihtiyaç, DİB'in kaynak ve materyal konusundaki çalışmalarını çeşitlendirmesi ve hızlandırması gereğidir.

SONUÇ

Engelli birey, kabullenmekte zorlandığı, acı ve ıstırap duyduğu en zor anlarda aşkın ve güçlü bir varlığa sığınma ihtiyacı hissetmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda engelli bireyin sığınacağı ilk sığınaklardan biri din olmaktadır. Engellinin sorunlarıyla başa çıkmada, içinde bulunduğu durumu anlamlandırmada din önemli bir yere sahiptir.

Yaygın din eğitiminin gerçekleştirilme alanlarından biri olan engellilik, tüm toplumlarda olduğu gibi ülkemizde ciddi manada önemsenen bir alandır. Toplumun her kesimine din eğitimi hizmeti verme misyonuna sahip olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, 2014'ten itibaren engelli bireylere yönelik yaptığı eğitim hizmetleri topluma sunulan din hizmetleri açısından önemli bir yere sahiptir.

Engelli bireyleri manen yanında olmak, içinde bulundukları zorlu şartları onlara kolaylaştırmak için DİB engellilere yönelik manevi danışmanlık hizmetleri sunarak engelli bireylere yardımda ve destekte bulunmaktadır. Ayrıca yaygın din eğitimi alanlarını genişleterek engelli bireylere de din eğitimi hizmeti sunmayı hedefleyen DİB, bu amaçla Türkiye'nin her ilinde, il ve ilçe engelli koordinatörlüklerini kurmuştur. Bu bağlamda, başta Başkanlığın kendisi olmak üzere, il ve ilçe müftülükleri ile il ve ilçe koordinatörlüklerine, engelli sahasında daha çok hizmet imkânı sunabilmek için görev ve sorumluluklar belirlemiştir.

Araştırmamızda işitme ve görme engelli bireylere yönelik din eğitimi ve manevi rehberlik hizmeti veren din görevlilerinin sahada karşılaştıkları sorunlar ve beklentilerinin tespiti yapılmıştır. Söz konusu çalışma İstanbul Müftülüğünde görev yapan sadece işitme ve görme engelli bireylere yönelik din hizmetleri sunan din görevlileri ile sınırlandırılmıştır. Gerek İstanbul müftülüğünün engelli çalışmalarının geniş bir alana yayılması gerekse alanda daha yaygın olarak işitme ve görme engelli bireylere yönelik din hizmetlerinin verilmesinden dolayı, söz konusu çalışmayı işitme ve görme engellilere yönelik yapılan eğitimlerle sınırlandırma gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Araştırmamız saha çalışmasıdır. Yöntem olarak yapılandırılmamış görüşme (mülakat) tekniği kullanılmıştır. Söz konusu araştırmanın görüşme soruları hazırlanmadan önce literatür çalışması yapılarak, çeşitli kitap, sempozyum, dergi vs. gibi makalelere erişim sağlanmıştır. Görüşme soruları yapılan literatür ve okumalar neticesinde oluşturulmuştur. Görüşme İstanbul Müftülüğünde görev işitme ve göme engelli bireylere din hizmetleri sunan 18 din görevlisi ile yapılmıştır. Din görevlilerine yöneltilen sorular neticesinde alanda karşılaştıkları mesleki problemler ve beklentileri şu dört kategoride değerlendirilmiştir:

- Mesleki Yeterlilik:
- Danışmanlık Hizmetinin İçeriği ve Metodlar

- Hizmetin Verimliliği ve Hizmete Yönelik Talepler ve Beklentiler
- Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Önerileri

Din görevlilerinin mesleki yeterlikleri bağlamında durum tespiti yapmak üzere sorulan sorulara verilen cevaplar neticesinde işitme ve görme engelli bireylere ders verecek olan din görevlilerinin öncelikle ilahiyat alanında donanımlı olmalarının gerekliliği tespit edilmiştir. Ayrıca engellilik alanına ve engelli psikolojisine dair bilgilerle donanımlı olmalarının, engelli bireylere verdikleri Kur'an öğretiminin, din eğitiminin ve manevi danışmanlığın hizmet kalitesini artıracakı düşünülmektedir.

Engellilere verilecek din hizmetlerinde, öncelikle engelli bireylerin psikolojilerini anlamak için empati yapmak gerekmektedir. Nitekim empati sağlıklı iletişimin temel unsurlarındandır. Empati yapabilen bir din görevlisi karşısındaki engelli bireyi anlayarak ve onun ihtiyaçları doğrultusunda ona din eğitimi sunabilmektedir. Engellilere sunulan din hizmetlerinde dikkat edilecek olan bir diğer unsur ise, engelli birey ile olan iletişim dilidir. Engelli bireyler içinde bulundukları durumdan dolayı daha kırılgan ve alıngan bir yapıya sahiptirler. Dolayısıyla engelli bireylere yönelik yapılan din hizmetlerinde din görevlisinin sabırlı ve anlayışlı olması beklenmektedir.

İstanbul Müftülüğünün engelli çalışmalarında daha çok görme engelli ve işitme engelli bireylere yönelik Kur'an-ı Kerim ve din dersleri yapılmaktadır. Diğer engel gruplarına (zihinsel ve bedensel) yönelik Kur'an ve dini bilgiler dersleri yapılmakta ise de daha çok görme ve işitme engelli bireyler üzerinde ağırlıklı olarak dersler yapılmaktadır.

Yürütülen engelli çalışmaları faydalı olmakla beraber ihtiyacı tam olarak karşılayamamaktadır. Söz konusu alanda çalışan personel sayısının yetersiz olduğu ve personellerin gerekli donanıma sahip olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla İstanbul'da engellilik sahasında çalışan personel sayısının İstanbul için yeterli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Nitelikli, ilahiyat ve psikoloji alanında donanımlı, ayrıca işaret dili ve Braille alfabesini rahatlıkla kullanabilen personellerin yetiştirilmesi gerekmektedir.

Her engelli grubu için ayrı sınıflar oluşturulmalıdır. Farklı engellere sahip bireylerin aynı ortamda derse tabi tutulmaları sağlıklı bir din eğitimi hizmeti olmasının önüne geçen bir durumdur. Sınıflar oluşturulurken engel türleri ve yaş aralıkları doğrultusunda belirlenmelidir. Ayrıca engellik sahasında çalışan bir din görevlisine derste hangi konuları işleyeceğine dair engellilerin gelişim özelliklerine göre müfredat programlarının hazırlanması gerekmektedir.

Başkanlığın sunduğu eğitim materyallerinin de yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Her ne kadar DİB bu alandaki çalışmalarını sürdürüyorsa da bu husus sahadaki ihtiyaca cevap verememektedir. Engelli bireylerin medya ve elektronik ortamlar aracılığıyla dini hizmet

alanlarına ulaşabilmelerinin sağlanması için önemli çalışmalara ihtiyaç olduğu gözlemlenmiştir.

İşitme engelli veya görme engelli bireyler kaynaklara ulaşmakta sıkıntı çekmektedirler. Kabartma yazı olarak basılan Kur'an-ı Kerim'in maliyeti görme engellilere fazla geldiği yapılan görüşmelerde ayrıca ifade edilmiştir. Dolayısıyla görme engelli her bireye kabartma yazılı Kur'an-ı Kerim'in ulaşması için çalışmalar yapılması gerekmektedir.

İşitme engelli bireyler için DİB tarafından, İşaret Dili harfleri gösteren elif-ba cüzü ve Dini Kavramlar Sözlüğü basılmıştır. Fakat sözlük işitme engellilerin zihin yapılarına ve bilişsel gelişimlerine uygun değildir. Sözlükte uzun ve karmaşık cümleler yer almaktadır. İşitme engelli bireylerde kurallı cümle mantığı oluşmadığından onlar kelime kelime konuşmaktadırlar. (Örn: Ben gitmek kurs Kur'an vb. şeklinde)

Sorulara verilen cevaplar neticesinde ulaştığımız hususlardan biri, bilişim erişilebilirliği konusudur. Bilişim erişilebilirliği alanında ciddi ve önemli çalışmalar yapılmaktadır. Engelli bireylerin hayatlarını kolaylaştıracak teknolojik aletlerin, din eğitimi alanında da kullanılması verilen din eğitimi hizmetlerinin verimliliğini ve işlevselliğini artırmada önemli bir çalışma olacağı yapılan tespitlerin arasında yer almaktadır.

Görme engelli bireyler ekran okuyucu programlar kullanmaktadırlar. Biz bunu saha da din eğitimi ve Kur'an derslerinde, Kur'an eğitimlerinde nasıl kullanabiliriz? Bu tarz materyallerimizin geliştirilmesi gerekmektedir. Mesela Kur'an-ı Kerim'in mealini bir görme engellinin okuması mümkün değildir. Word belgelerini veya PDF belgelerini ekran okuyan programı olan telefonlar okuyabiliyor. Ancak burada da dikkat edilmesi gereken bir husus yer almaktadır. Tekerlekli sandalyenin kaldırılma çıkabilmesi için rampa yapmak ne kadar gerekli ise ekran okuyucu program için okuyabilmesi için de alt düzenlemelerin yapılması gerekiyor. Mesela Diyanet namaz vakitleri için bir uygulama yapmıştır. Ancak bir görme engelli telefonunda ekran okuyucu olduğu halde bu namaz vakti uygulamasından istifade edememektedir. Bir başka örnek, diyanetin Kur'an-ı Kerim uygulamasıdır. Bir görme engelli aynı şekilde bu programdan da istifade edememektedir. Dolayısıyla bilişimin erişilebilirliğinin sağlanması için uygun alt yapı çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Ayrıca işitme engellilerin aklına takılan soruları arayıp sorabilecekleri, karşılaştığı problemler karşısında danışıp fikir alabilecekleri “İşaret Diliyle Alo Fetva” hattı kurulmasının gerekliliği tespit edilmiştir.

Cami içi alanların engelli bireyleri için yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Başkanlığın sosyal hizmet kurumlarında engellilere yönelik yaptığı dini danışmanlık ve

Verilen hizmetler doğrultusunda engelli bireylerden olumlu dönütler alınmıştır. Kısıtlı mekân ve zamanlarda verilen din eğitimi hizmetleri engelli bireylerin yaşamlarında onları destekleyici nitelikte olduğu saptanmıştır. Engelli bireyler açısından sosyo-kültürel faaliyetlerin engellilere moral ve motivasyon sağlamasından dolayı İstanbul Müftülüğü ve ilçe müftülükleri tarafından engelli bireylere yönelik yapılan sosyo-kültürel faaliyetlerin sayısının artırılması gerektiği tespit edilmiştir.

EKLER

Ek 1:

MÜLAKAT SORULARI

Mesleki Yeterlilik:

1. Göreve başlamadan önce bu alana yönelik eğitim aldınız mı? Aldığınız eğitimin ve hazırlığın içeriğinden bahsedebilir misiniz?
2. Göreviniz esnasında eksikliğini hissettiğiniz hususlar var mı? Hangi alanlarda (alan bilgisi, engelli psikolojisi gibi) yardıma ve desteğe ihtiyaç duyuyorsunuz?

Danışmanlık Hizmetinin İçeriği ve Metodlar:

3. Engellilere yönelik verdiğiniz danışmanlık hizmeti esnasında en çok üzerinde durduğunuz konu/konular nedir? Neden?
4. Konuları siz mi belirliyorsunuz? Nasıl?
5. Size en çok sorulan sorular nedir?
6. Özellikle engellilere yönelik gerçekleştirilen programlar veya sosyal etkinlikler var mı?
7. Dersleriniz sırasında hangi metotları yaygın olarak kullanıyorsunuz?

Hizmetin Verimliliği ve Hizmete Yönelik Talepler ve Beklentiler:

8. Eğitim hizmetiniz muhatap kitleniz tarafından nasıl karşılanıyor? Talep gördüğünüzü düşünüyor musunuz? Neden?
9. Engelli kişilerin onlara yaptığınız bu dini hizmet doğrultusunda sizlerden beklentileri nelerdir? Bu konuda ne gibi talepler alıyorsunuz? Bu taleplere cevap verebildiğinizi düşünüyor musunuz? Neden?
10. Verdiğiniz eğitim kapsamında engelli vatandaşlarımızın yakınlarıyla iletişiminiz oluyor mu? Nasıl dönütler alıyorsunuz? Örnek verebilir misiniz?
11. Engelli vatandaşlarımıza vermiş olduğunuz eğitimleri yeterli buluyor musunuz?

12. Verdiğiniz hizmetin engelli vatandaşlarımızın hayatına ne gibi katkıları olduğunu düşünüyorsunuz? Bu konudaki gözlemlerinizi nelerdir?

Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Önerileri:

13. Eğitim esnasında karşılaştığınız iletişim problemleri var mı? Örnek verebilir misiniz?

14. Göreviniz esnasında karşılaştığınız belli başlı problemler nelerdir?

15. Söz konusu problemlerin çözümü için siz ne gibi tedbirler alıyorsunuz? Bu husustaki tavsiyelerinizi nelerdir?

Ek 2: Araştırma İzin Dilekçesi

T.C.
İSTANBUL VALİLİĞİ
İl Müftülüğü

Sayı : 60928694-622.99-E.113742
Konu : Elif KAYA Çalışma Yapma Talebi

17.08.2018

DOSYA

İlgi : a) 20.10.2017 tarihli ve 51551452-249-E.93561 sayılı yazı
b) 02.08.2018 tarihli ve 87112 sayılı dilekçe.

Elif KAYA'nın ilgi (b) dilekçe ile "Dezavantajlı Gruplar ve Yaygın Din Eğitimi" konulu tez çalışması kapsamında dilekçede belirtilen sosyal hizmet kurumlarında görev yapan personel ile mülakat çalışması yapmaya dair talebi incelenmiş olup, bahse konu alanlarda görev yapan personel ile mülakat yapması ilgi (a) Başkanlık oluru ile uygun görülmüştür.

Bu itibarla adı geçene ilgi (b) dilekçede belirtilen tarihler arasında yaptığı çalışmada yardımcı olunması hususunda bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Veysel İŞILDAR
İl Müftü Yardımcısı

Ekler:

- 1- İlgi (a) yazı
- 2- İlgi (b) dilekçe ve ekleri

Dağıtım:

Halime Yıldız (İstanbul-başvaiz
Birsen Kapıcıoğlu (İstanbul-vaiz
Meral Günel(maltepe-vaiz
Vildan Pehlivan Uçman (Din Hizmetleri Uzmanı)
Sema Çakır (Din Hizmetleri Uzmanı)

17.08.2018	V.H.K.İ.	: İsmail YILMAZ
17.08.2018	Şef V.	: Ahmet TURAN
17.08.2018	Şube Müd.	: Ahmet TURAN

Demirtaş Mah. Fetva Yokuşu Sok. No:44 Süleymaniye 34460 Fatih / İSTANBUL
Telefon: 0 212 512 23 20 Faks: 0 212 512 32 52
e-posta: istanbul@diyanet.gov.tr İnternet Adresi: <http://istanbul.diyanet.gov.tr>

Bilgi İçin: İsmail YILMAZ
V.H.K.İ.
Tel No: 138

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, Bakara Suresi, 2/155.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, Bakara Suresi, 2/18.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, Bakara Suresi, 2/171.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, Hucurat Suresi, 49/13.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, Ra'd Suresi, 13/16.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, En'am, 6/140.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, Araf Suresi, 7/155.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, Tin Suresi, 95/4.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, İsra Suresi, 17/70.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, A'li İmran Suresi, 3/6.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, Nisa Suresi, 4/5.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, Fetih Suresi, 48/17.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, Nur Suresi, 24/61.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, Abese Suresi, 80/1.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2006, Hac Suresi, 22/46.

Hadis

Müslim, Ebu'l- Huüseyin el- Kuşeyri en- Nesaburi Müslim b. El- Haccac: Camiu's-Sahih: Sahih-u Müslim, Birr, 33.

Ahmet b. Hanbel, Ebu Abdillan Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Müsned; I -VI, Beyrut, ts.

Kitap

Acar, Hakan, Nilüfer Negiz, Elvettin Akman, **Sosyal Politika ve Kamu Yönetimi Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları**, Ankara: Maya Akademi Yayınları, 2013.

Altaş, Nurullah ve Köylü, Mustafa, (Ed.), **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Arslantürk, Zeki, **Sosyal Bilimciler için Araştırma Metod ve Teknikleri**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.

Aydın, M. Şevki, **Din Eğitimi Bilimi**, 1. Baskı, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.

Aydın, M. Şevki, **Eğitim Ahlakı**, Ankara: DİB Yayınları, 1. Baskı, 2018.

Ayten, Ali (Ed.), **Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları**, İstanbul: DEM Yayınları, 2017.

Bayraklı, Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, 2. Baskı, c. 2, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007.

Bilgin, Beyza ve Selçuk, Mualla, **Din Öğretimi**, Ankara: Akid Yayıncılık, 1991.

Cebeci, Suat, **Dini Danışma ve Rehberlik**, İstanbul: DİB Yayınları, 2016.

Dilmaç, Bülent, Ekşi, Fusun, Şimşir, Zeynep, “Psikolojik Danışma Deneyimi Yaşayanların Dini Başa Çıkma, Psikolojik İyi Olma ve Affetme Düzeyleri Arasındaki Yordayıcı İlişkiler: Bir Model Önerisi”, Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz (Ed.), **Manevi Danışmanlık ve Rehberlik** içinde, c. 1, (169-186), İstanbul: DEM Yayınları, 2016.

Doğan, Recai, “Yaygın Din Eğitiminin Neliği”, Recai Doğan ve Remziye Ege (Ed.), **Din Eğitimi El Kitabı** içinde (287-306), Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Eser, Mithat, **Engelli Sahabiler**, İstanbul: Nesil Yayınları, 2013.

Gül, Emine, **Kur'an'da Engelliler**, 1. Baskı, İstanbul: Akis Kitap Yayınları, 2005.

Karagöz, İsmail, “Kur'an'ın Engellilere Bakışı”, **Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam (Sorunlar ve Çözüm Önerileri)**, Ankara: DİB Yayınları, 20-21 Aralık 2003.

Karaköse, Şaban, (Ed.), **Etkili Din Öğretimi**, İstanbul: TİDEF Yayınları, 2010.

Kayadibi, Gülden, **Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri**, 1. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000.

Keyifli, Şükrü, **Yaygın Din Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar**, 1.Basım, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2013.

Koçibar, Ahmet, Albayrak, Haşim, Güçtekin, Nuri, Köse, Hasan, **Engelliler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi**, İstanbul: Elyaf Matbaa, 2014.

Köten, Esra, Erdoğan, Barış, **Engelli Gençler Sosyal Dışlanma ve İnternet**, İstanbul: İGÜ Yayınları, 2014.

Kula, Naci, **Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma**, İstanbul: DEM Yayınları, 2005.

Kula, Naci, “Engelliliğin Getirdiği Sorunlarla Başa çıkmada Dini İnanç ve Değerlerin Etkisi” Hayati, Hökelekli, (Ed.), **Din Değerler ve Sağlık içinde**, (117- 147), İstanbul: DEM Yayınları, 2017.

Musayev, İslam, **Engelli Bireylerin Din ve Değerler Eğitimi**, İstanbul: C Planı Yayınları, 2016.

Okumuşlar Muhiddin, Genç Fatih, “Din Eğitiminin Bilimselleşmesi/Neliği”, Recai Doğan ve Remziye Ege (Ed.), **Din Eğitimi El Kitabı** içinde (59-85), Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Öztürk, Mustafa, Hayata **Renk Katanlar- Engelli Grupları**, 1. Baskı, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2013.

Seyidoğlu, Halil, **Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı**, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2003.

Seyyar, Ali, “İslami Değerler Açısından Manevi Sosyal Hizmetler”, Ali Seyyar (Ed.), **Manevi Sosyal Hizmetler** içinde (13-31), İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008.

Sosyal Hizmet Kurumlarında Din Hizmetleri Rehberi, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Sosyal Hizmet Kurumlarında Sunduğu Din Hizmetleri, Ankara: DİB Yayınları, 2. Baskı, 2015.

Şirin, Turgay, **Dini Danışma ve Rehberlik İhsan Modeli Manevi Danışmanlık**, İstanbul: Mim Akademi Yayınları, 2014.

Tosun, Cemal, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Ankara: Pegem Akademi, 2012.

Turan, Süleyman, (Ed.), **Engellilik ve Dinler Farklı Kültürler, Farklı Dinler, Farklı Yaklaşımlar**, İstanbul: Açılım Kitap, 2017.

Yıldırım, Ali; Şimşek, Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2005.

Dergi

Altaş, Nurullah, Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri, *AÜİFD*, 2000, c. XLI, [Electronic Version], (17.08.2019).

Argyle, Michael, Mustafa Koç, (çvr.), İbadet ve Dua, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No:21, (2006/2).

Koç, Mustafa, “Ruh Sağlığı ile Dini Başa Çıkma Metodu Olarak Dua ve İbadet Fenomeni Arasındaki İlişki Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım”, *EKEV Akademi Dergisi*, No.,24, (Yaz 2005).

Taşpınar, Halil, “Din Görevlilerinin İşlevsel Açıdan İletişim Metotları”, *Diyanet İlmi Dergisi*, c. 4, (Ocak- Şubat- Mart 2008).

Türk, Esra, Dini Danışma ve Rehberliğin Kapsamı, Sınırları, Gerekliliği Üzerine Bir İnceleme, [Electronic Version], *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, (12.08.2019).

Yılmaz, Hüseyin, “Yaygın Din Eğitimi Kurumları ve Toplumsal Bakış”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/2.

Makale

Aktuğ, Fatma, Çiftçi, Aylin, Yücel, Nurullah, Beritan, S.Can, Elmas, Aysel, “Hasta ve Yaşlı Bakım Elemanı Yetiştirme Projesinde ‘Din Hizmetleri Eğitimi’ Örneği”, **I. Din Hizmetler Sempozyumu**, Ankara: DİB, 3-4 Kasım 2007, c. 2.

Aslan, Adnan, “Engellilerde Dini Başa Çıkmada: Felsefi Arka Plan” **Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi, 5-6 Nisan 2012.

Aşıkoğlu, Nevzat Y., “Din Hizmetlerinin Sunumunda Alternatif Yöntem: Dini Danışmanlık”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu**, Ankara: DİB Yayınları, C.2., 3-4 Kasım 2007.

Aşıkoğlu, Nevzat Y., “Aile İrşad Büroları ve Sosyal Kurumlarda Dini Rehberlik”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, Ankara: DİB Yayınları, C.1., 17-18 Aralık 2011.

Başkonak, Mustafa, **Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri Sempozyumu**, Abdullah İnce (edt.), İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2016, 1. Basım, (Sakarya, 2016).

Çiçek, Yakup, “İslam’ın Engellilere Bakışı” **Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi, 5-6 Nisan 2012.

Gülmek, Adem, “zel Destek Din Hizmetleri Projesi Kapsamında İşitme Engelliler Din Eğitimi (Buca rneği)”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu-II**, Ankara: DİB Yayınları, 30 Mart- 1 Nisan 2012.

Kumaş, Ali, Braille ve İşaret Dili Oryantasyon Eğitimi, 08.10.2019.

zen, Yener, “Tanrı-Sen ve Ben çmzn Yolu- Pastoral Psikoloji ve Danışmanlığın Gerekliliği zerine”, [Electronic Version], (17.08.2019).

Özüdoğru Erdoğan, H. Nur, “Engellilere Yönelik Din Eğitimi ve ğretimi”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu- II**, Ankara: DİB Yayınları, 1. Baskı, 2013.

Uygur, M. Glsefa, “Diyanet İşleri Başkanlığının Engelli ve Ailelerine Ait rnek alışmaları”, **Engelliler Dini- Manevi Bakım 1**, İstanbul: İBB Basımevi, 2014.

Tez

Dam, Hasan, “Yetişkinlerin Din Eğitimi” (**Doktora Tezi**) Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, 2002.

Musayev, İslam, “Engelli Bireylerin Din Eğitimi”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2013.

Temiz, Yunus Emre, “Yetişkinlerde Dini Başa ıkma Yöntemi Olarak Dua”, (**Yüksek Lisans Tezi**), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2014.

Topuz, İlhan, “Dini Gelişim Seviyeleri ile Dini Başa ıkma Tutumları Arasındaki İlişki zerine Bir Araştırma”, (**Doktora Tezi**), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2003.

Madde

703 sayılı KHK’nın 141. Maddesi.

Aydınlı, Abdullah, “İbn mm Mektum”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c: 20, İstanbul: TDV yayınları, 1999.

Yücel, İrfan, “Diyanet İşleri Başkanlığı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c: 9, İstanbul: TDV yayınları, 1994.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2019.

İnternet

<https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/sosyal-hizmetler-kanunu-2828>

(28.09.2019)

